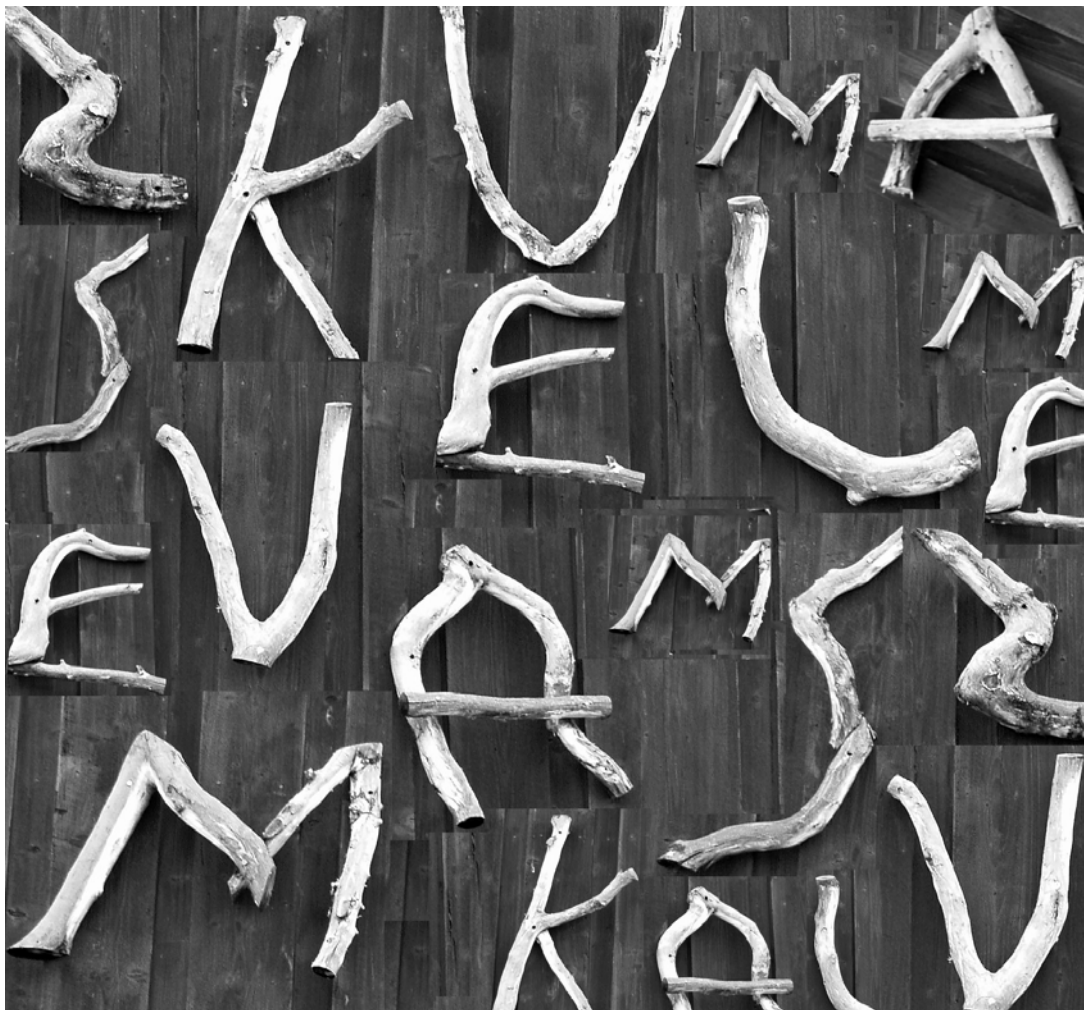

SÁMEGIEL ÁLGOOAHPAHUS

II oasi árvoštallan - dekodein

Sámediggi/Sametinget 2004
ISBN 82-7954-100-4

Čállán: Anne Dagmar Biti Mikalsen
Govva: Erna Lyssand Hætta ja Inger Eline Eira Buljo

OVDASÁTNI

Sámegiela álgooahpamusprošeakta lea ovttasbargu gaskal Sámedikki, Senter for leseforskning, Sámi allaskuvlla, Davvinorgga gealboguovddáša, Finnmárkku fylkkamánni - oahpamusossodaga, Sámi Instituhta ja Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusa. Prošeavtta váldoulbmil lea čohkket ja systematiseret sámegiela oahpaheddjiid álgolohkanoahpaheami vásáhusaid, ja gávnnahit lohkanmetodaidd mat heivejit sámegiela lohkanhárjehallamii.

Prošeakta álggahuvvui 2000 čavčča ja dasa serve oahppit ja oahpaheaddjit 8 skuvllas viđa gielddas gos oahpahunvuoi sámegiella vuosttašgiellan. Prošeavttas čuovvut sin 1. luohká rájes gitta 5. luohkkái, 2000 čavčča rájes 2005 giđđii. Prošeakta lea golmma oasis, vuosttas oasis lei lohkanráhkkaneami birra ja nuppi oasis deattuhuvvujedje lohka teknihkalaš bealit, dekode. Nubbi oasis lea bistán beannot jagi, borgemánu 2001 rájes gitta juovlamánnui 2002. Árvvoštallanraporttas beasat lohkat mo prošeakta lea čađahuvvon- ja lihkestuvvan ulbmiliid ektui.

Miessemánu 2004

OVDASÁTNI	4
1 PROŠEAVTTA OVDANBUKTIN	7
1.1 PROŠEAKTADUOGÁŠ	9
1.2 MII LEA DÁHPÁHUVVAN	9
1.3 II OASI PROŠEAKTAULBMILAT	9
1.4 ÁIGODAT JA VIIDODAT	10
1.5 ORGANISEREN	11
1.6 RESURSSAT	12
2 PROŠEAVTTA II - OASI SISDOALLU	13
2.1 TEOREHTALAŠ RÁMMAT	13
2.2 LOHKANOAHPAHUSA METODAT	14
2.2.1 Mii váikkuha lohkanovddideami?	14
2.2.2 Lohkanmetodaválljen	14
2.2.3 Lohkan lea dekodein ja áddejupmi	15
2.2.4 Alfabehtalaš prinsihppa	15
2.2.5 Beaktilis lohka guvlui	16
2.3 PROŠEAVTTA FÁGALAŠ SISDOALLU	16
2.3.1 Soames deatalaš gažaldaga ortográfalaš ja fonologalaš proseassaid oktavuodas	16
2.3.1.1 Man ortnega mielde oahpahit gráfemaid	16
2.3.1.2 Fonologalaš dássi	18
2.3.1.3 Morfologalaš dássi	19
2.3.2 Giellaovdáneamidutkan	19
2.4 ČAĐAHEAPMI MAS DEKODEN DEATTUHUVVO	20
3 BARGOSEMINÁRAT	22
3.1 LOHKANMETODIHKKASEMINÁRA 10.-14.09.01 GUOVDAGEAINNUS	22
3.2 BARGOSEMINÁRA 16.-17.10.01 DEANUS	22
3.2.1 Lohkanproseassa álggaheapmi - Marit Petersen Oftedal	22
3.2.2 Stávvaljuohkin - Nils Øivind Helander	24
3.3 BARGOSEMINÁRA 13.-14.02.02 KÁRÁŠJOGAS	27
3.3.1 Stávvaljuohku - Nils Øivind Helander	27
3.3.2 Lohkanproseassat ja lohkanstrategijat – Kirsten Wirkola	29
3.3.3 Heivehuvvon oahpahuš - Anne Dagmar Biti Mikalsen	31
3.4 BARGOSEMINÁRA 23.-24.04.02 KÁRÁŠJOGAS	34
3.4.1 Morfologalaš ja ortográfalaš lohkan – Egil Hunstad	34
3.4.2 Mo govvidit sániid ráhkadusa - Nils Øivind Helander	34
3.5 BARGOSEMINÁRA 27.-28.08.02 KÁRÁŠJOGAS	38
3.5.1 Morfologijja – Muhtin vearbahámiid morfologalaš variášuvdna - Else Turi	38
3.5.2 Mo metodalaččat bargat morfologijain? – Nils Øivind Helander	42
3.6 BARGOSEMINÁRA 26.-28.11.02 SUOLOČIELGGIS	44
3.6.1 Vásáhusat suoma álgooahpahušas - Nils Øivind Helander	44
3.6.2 Mii lea suorggideapmi ja mii lea sojaheapmi - Nils Øivind Helander	45
3.6.2.1 Mo sojaheapmi ja suorggideapmi bohtá ovdan sátneráhkadusas	46
3.6.2.2 Mo dasto bargat fáttáin skuvllas	47
4 BAGADALLAN	49
4.1 OPPALAČČAT	49
4.2 LOHKANISKAN	49
4.2.1 Álgo lohkanbadji (2001` čavčča)	50
4.2.2 Nubbi lohkanbadji (2002` gida)	51
4.2.3 Goalmmát lohkanbadji (2002` čakča)	51
4.2.4 Mo oahppit geavatláččat hálddašedje fonema ja gráfema oktavuodaid	52
4.3 OAHPAHEDDJIID ÁRVVOŠTALLAN	54
4.4 LOAHPPA	55

5	II - OASI ÁRVVOŠTALLAN	56
5.1	OPPALAČČAT	56
5.2	DÁN OASI PROŠEAKTAULBMILAT	57
5.3	ÁSAHUSAT JA OĐĐA MÁHTTU	58
5.3.1	Oahpaheddjiid gelbbolašvuoha	58
5.3.2	Prošeaktajoavkku beroštupmi	58
5.3.3	Ohppiid gielladilálašvuoha	59
5.3.4	Fágalaš bargguid duođaštusat	59
5.4	LOAHPPA	64
6	MO JOATKIT	66
	GÁLDUT	67
1.	MIELDDUS: LOHKAN JA ČÁLLIN ÁRVVOŠTALLAN	70
2.	MIELDDUS: VURDERING AV AVKODINGSFERDIGHETER	72
3.	MIELDDUS: BAGADALLANÁRVVOŠTALLAN	74
4.	MIELDDUS: SÁMEGIEL ÁLGOLOHKANOAHPAHUSA ÁRVVOŠTALLAN - II OASSI	77

1 PROŠEAVTTA OVDANBUKTIN

1.1 PROŠEAKTADUOGÁŠ

Sámi álgolohkanoahpahuš álggahuvvui 1999:s ovdabargguin fállat 2000` čavčča buot vuosttasluohkálaččaide sámelága giellanjuolggadusaid hálddašanguovllu gielddain álgolohkanoahpahuš sámegilli. Prošeavtta váldoulbmil lea čohkket ja systematiseret sámegielat oahpaheddjiid álgolohkanoahpaheami vásáhusaid, ja gávnnahit lohkanmetodaid mat heivejit sámegiela lohkanhárehallamii. Prošeakta lea golmma oasis. Vuosttas oasis lei lohkanráhkkaneami birra, nuppi oasis lea dekodengálga giedahallon ja golmma oasis lea lohkanipmárdus fáddán. Prošeaktaáigodagas prošeaktaoassálastit ovddidit ođđa máhtu dađistaga ovtasbarggu bokte gos oahpaheaddjit ja fágaolbmot geain lea gelbbolašvuohta sámegielas, kultuvrras ja pedagogihkas deaivvadit.

1.2 MII LEA DÁHPÁHUVVAN

Prošeavtta álgooasis deattuhuvvui ahte mánáid ferte ráhkkanahttit lohkanpahpaheapmái dan bokte ahte ovddidit mánáid njálmmálaš giellamáhtu ja oážžut mánáid beroštít gielas. Giellaberoštupmi mearkkaša ahte oahppi diehtá mii sátni lea, diehtá ahte sánis leat jietnadagat, ahte sáhtta ráhkadit ođđa sániid go bidjá sániid oktii (goallosteamit), ahte diehtá mat oasis sánis mitalit lea go okta, guokte vai mánga, lea go dáhpáhuš dáláiggi vai vássánaiggi jna. Oahpaheaddjit leat prošeavtta vuosttas oasis gidden fuomášumi daid oktavuodaide mat ovddidit lohkanráhkkaneami. Dábálaš máhttu lea deatalaš oasis lohkanráhkkaneamis. Mánáid čálalaš vásáhusat, vaikko eai máhttán lohkat leat maiddái mávssolaš lohkanráhkkaneapmái nu maiddái kommunatiiva gelbbolašvuohta ja dábálaš giellagálggat.

Dán oasis lea čállojuvvo sierra raporta: *Samisk begynneropplæring – Evaluering av del I Leseparathet* (Sámediggi 2002).

1.3 II OASI PROŠEAKTAULBMILAT

Prošeavtta oppalaš ulbmil lea *geahččalan-, guorahallan- ja ovddidanbarggu bokte butkat lohkanmetodihka mii buoremusat heive ohppiide geain lea sámegiella vuosttas giellan*. Dán oasis bajimus ulbmil lea gávdnat lohkanmetodihka mii heive mánáide geain lea sámegiella vuosttas giellan ja geat ožžon vuoddoahpu sámegilli. Nuppi oasis deattuhuvvo dekodengálga. Prošeavttas leat guokte váldoulbmila:

- čohket ja systematiseret sámegeilat oahpaheddjiid álgolohkanoahpaheami vásáhusaid
- gávdnat lohkanmetodaid mat heivejit ohppiide geain lea sámegeilla vuosttasgiellan

Dán oasi oasseulbmilat leat:

- addit oppalaš máhtu lohkanvugiin
- didolaččan dahkat geahččalanjoavkku (oahpaheddjiid) dain osiin sámegeilas mat leat deatalaččat lohkanmetodihkkii
- konkretiseret ja geahččaladdat lohkanmetodallas lahkananvugiid mas sámegeilastruktuvra lea vuodđun
- árvvoštallat ja ovddidit oahpponeavvuid ja sámegeil AÁBC-girjiid oppalaš lohkan-oahpahusa máhtu vuodul ja dán máhtu vuodul mii lea earenoamáš sámegeila giellastruktuvrra birra

1.4 ÁIGODAT JA VIIDODAT

Buot skuvllat sámelága giellanjuolggadusaid hálddašanguovllus leat ožžon fáraldaga searvat prošeaktii. Prošeavttas leat mielde 8 skuvlla viđa gielddas:

Skuvla	Gielda	Ohppiidlohku	Oahpaheddjiidlohku
Unjárgga skuvla	Unjárgga gielda	4	2
Buolbmát sámeskuvla	Deanu gielda	4	2
Sirpmá skuvla	Deanu gielda	0	1
Billávuona skuvla	Porsáŋggu gielda	5	2
Karášjoga mánáidskuvla	Karášjoga gielda	42	3
Láhpoluobbala skuvla	Guovdageainnu suohkan	4	1
Máze skuvla	Guovdageainnu suohkan	5 (6)	1
Guovdageainnu mánáidskuvla	Guovdageainnu suohkan	38	2

Prošeavttas čuvvojuvvojit dát luohkát 1. luohká rájes gitta 5. luohkkái. Dasa lassin lea biddjojuvvon okta jahki ovdabargui ja okta jahki prošeavtta árvvoštallamii. Prošeakta álggahuvvui 1999:s ja prošeavtta ollislaš guhkkodat lea čieža jagi.

Prošeavtta nubbi oassi lea bistán beannot jagi.

1.5 ORGANISEREN

Go Sámegeiel álgolohkanprošeakta álggahuvvui jagi 1999:s, de lei álggus ovttasbargu Sámedikki, Senter for leseforsking, Sámi allaskuvlla, Davvinorgga gealboguovddáža ja Stáhta oahpahuskantuvrra Finnemárkkus gaskka. Maŋŋá leat Sámi Instituhtta ja Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalus searvan prošeaktii. Ovttasbargi ásahusain lea oktasaš ovddasvástádus prošeaktii, muhto Sámedikkis lea earenoamáš ovddasvástádus dan geavatláš jodiheapmái.

Prošeaktajodihangoddi

2001/2002 skuvlajagi hálddašii prošeaktajodihangoddi mas ledje 3 olbmo prošeavtta geavatláš beali: Jorun Høier Kjølås, Lisa Baal ja Karen Lovise Siri. 2002 čakčalohkanbajis lea Erna Lyssand Hætta leamaš prošeavtta jodiheaddji.

II oasi prošeaktajoavku

Jorun Høier Kjølås, Sámediggi 31.05.02 rádjái
Lisa Baal, Sámediggi 30.05.02 rádjái ja fas 01.12.02 rájes
Erna Lyssand Hætta, Sámediggi 01.08.02 rájes
Karen Lovise Siri, Sámediggi
Kirsten Wirkola – Davvinorgga gealboguovddáš
Nils Øivind Helander, Sámi Instituhtta
Elfrid Boine, Stáhta oahpahuskantuvra Finnemárkkus
Anne Dagmar Biti Mikalsen, Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalus
Mai Britt Utsi, Sámi allaskuvla 2002` čakčalohkanbaji rájes
Dán áigodagas lea prošeaktajoavku doallan 11 čoahkkima.

Stivrenjoavku

Ellen Inga O. Hætta, Sámedikki oahpoahusossodaga direktora 30.11.01 rádjái
Julie Eira, Sámedikki oahpoahusossodaga direktora 01.03.02 rájes
Johan Klemet Hætta, Sámi allaskuvlla direktora 30.06.2002 rádjái
Marit Breie Henriksen, Sámi allaskuvla direktora 01.07.2002 rájes
Trygg Jakola, Stáhta oahpahuskantuvrra direktora
John-Leif Isaksen, Davvinorgga gealboguovddáža jodiheaddji
Ragnar Gees Solheim, Senter for leseforsking ossodatdirektora
Stivrenjoavku lea doallan 2 čoahkkima.

1.6 RESURSSAT

Oahpahus- ja dutkandepartemeanta lea juolludan Sámediggái sierra doarjaga dán ovddidanprošektii, nuppi oassái oktiibuot miljovdna ruvno.

II oasi bušeahtta (01.09.2001 - 31.12.2002):

7 bargoseminára	400 000,- r.
Bálká fágabargiide (oahpaheaddjibagadusa čálliide, bagadalliide, logaldalliide)	180 000,- r.
Stivrenjoavkku mátkkegolut	30 000,- r.
Jodihanjoavkku mátkke- ja kursagolut	120 000,- r.
Golut ráhkadit ja almmuhit fágačállosiid	200 000,- r.
<u>Eará golut (telefovdna, porto, skeaŋkkat, eará mátkkit)</u>	<u>70 000,- r.</u>
<u>Supmi</u>	<u>1 000 000,- r.</u>

Dasa lassin leat oassálasti ásahusat, sihke fágaásahusat ja skuvllat, máksán bálkká iežaset bargiide go sii leat searvan bargosemináraide dahje eará čoahkkimiidda. Oahpaheaddjit leat maid ožžon 1-2 diimmu vuoliduvvon lohkanáiggii vahkkui. Sámedikki bealis leat leamaš 3-4 olbmo jodihanjoavkkus, mii dahká oktiibuot sulli 1,5 - 2 virggi. Fágaásahusat leat maid bidjan olu návccaid ja áiggi prošeaktabargguide, earret eará oahpaheaddjibagadussii, bagadallamii, prošeaktačilgehussii, ráhkkanit semináraide ja gazzat lasi fágaoahpu.

Boađus bušeahttaáigodaga loahpas lei 370 727,- r. badjebáza danne go buot álggahuvvon dahje plánejuvvon doaimmat eai čadahuvvon dan áigodagas, ee. ii gárvánan oahpaheaddjibagadus, okta fágačálus ja guokte oahpponeavvu.

Sámediggi fievriddii 269 000,- r. badjelbazar III-oasi bušehhtii gárvet daid doaimmaid.

2 PROŠEAVTTA II - OASI SISDOALLU

2.1 TEOREHTALAŠ RÁMMAT

Dát kapihtal lea čállojuvvon II-oasi prošeaktačilgehusa vuodul: *PROSJEKTBESEKRIEVELSE DEL II SAMISK BEGYNNEROPPLÆRING MED FOKUS PÅ AVKODNING* (Sámediggi). Prošeaktačilgehusa lea Jorun Høier Kjølås čállán Lasse Idivuoma álgobarggu vuodul: *SÁMEGIEL LOHKANMETODIIHKKA – oppalaš čilgehus*. Prošeavtta teorehtalaš rámmat leat siskkabealde lohkanproseassa proseassaanalyhtalaš áddejumi. Proseassa-doahpaga ferte áddet juoga mii lea aktiivvalaš, kreatiivvalaš ja konstruktiiivvalaš. Analysa sisttisdoallá ahte mii geahččat sátnedekodenproseassa vuodduelemeanttaide, seammás go diehtit ahte ollislašvuohta lea eanet go ahte bidjat oktii daid bođu osiid. Proseassaanalyhtalaš lahkaneamis lea čilgejupmi daid iešguđetlágan ceškiin sátnedekodema diehtujuohkingieđahallamis. Lundberg ja Høien leaba leamaš mihtilmasamus ságadoallit teorehtalaš lahkaneapmái lohkanproseassa proseassaanalyhtalaš áddejumi. Sudno lahkaneapmi lea kombinašovdna dual-route ja kognitiivvalaš teorehtalaš lahkaneamis. Leat golbma kvalitatiivvalaš iešguđetlágan proseassa mat leat guovddázis dán proseassaanalysa áddejumi. Dat leat ortográfalaš, fonologalaš ja semánttalaš proseassat. Dát proseassat váikkuhit nuppit nuppiid.

Máhttit lohkat sáni jođánit ja dárkilit gáibida ahte buot dieđut bustávaid ja sániid birra leat juo leksikonrájus (muitorájus). Ortográfalaš proseassaid sáhtta juohkit leksikála (oaivilguoddi leksikála ovttagaide) ja subleksikála proseassaide (bustávačanastumiide ja vejolaš ortográfalaš ovttagaide). Dovdát leksikála ja subleksikála ovttagaid gáibida ahte visot bustávaid visuála sárgosat leat rádjosis. Bustávat mat dávjá leat ovttas, šaddá dovdat gráfemalaš minsttarin, ja dat mielddisbuktá ahte dekodea doaima beaktileabbon. Earáláhkai daddjon sáhtta ortográfalaš proseassa doaimat ovttagaiguin mat leat iešguđetge dásis: gráfemalaš sárgosin, bođu gráfeman, gráfemaovttastupmin, stávvalin, morfeman ja olles sátnin.

Fonologalaš proseassas lea máhttu fonemaid birra, fonemaid iešguđetlágan kvalitehtaid birra mat ovddasvástit iešguđetlágan ovttagaide nugo bustávaide, stávvaliidda, bustávaovttastumiide, morfemaide ja sániide. Deatalaš oassi lohkanovddideamis lea ovddidit assosiašovvna iešguđetlágan ortográfalaš ovttagaid ja fonologalaš dieđuid gaskka. Lea dárbu ahte dat dáhpáhuvvá njuolggadusoahppama bokte, mo iešguđetlágan ortográfalaš ovttagat galget daddjojuvvot. Lea hui lagaš oktavuoha fonologalaš ja artikulatoralaš proseassaid gaskka. Njuolggadusoahppan gáibida čielga bagadallama masa oahppi galgá giddet fuomášumi.

Semánttalaš proseassat leat integrerejuvvon oassi ollislaš dekodemis. Leksikála ovttagaid lohkan laktašuvvá semánttalaš proseassaide mat almmostahttet sáni mearkkašumi, mii fas doarju ortográfalaš dekodema.

Proseassanalyhtalaš áddejumi mihtilmasvuohta lea vuosttažettiin ahte dat earuha leksikála ja subleksikála proseassaid gaskka. Nubbin ahte dat fátmasta sihke njuolggadusoahppama ja mo dadjat ortográfalaš ovttagaid, ja dasa lassin ahte ortográfalaš ovttagaid sáhtta oaidnit fonologalaš ovttagaid symbolan.

2.2 LOHKANOAHPAHUSA METODAT

2.2.1 Mii váikkuha lohkanovddideami?

Duollet dálle jerrojuvvo ahte váikkuha go lohkanmetodaválljen oahppi lohkanmáhtu. Vai leat go eará oktavuodát omd. váhnemiid guottut skuvlladoaimmaide oppalaččat ja lohkamii/čállimii earenoamážit, mat leat mearrideaddji skuvllabarggaid bohtosiidda? Go suoma skuvlamánát leat bajimuččas riikkaidgaskasaš iskkademiin, sáhtta jearrat lea go váhnemiid geažil ja muđui suoma servodaga geažil geain leat vuordámušat ahte mánát galget oahppat lohkat vuosttas skuvlajagis? Vai sáhtta go čilgehus leat dan lohkanmetodas maid doppe geavahit? Vai sáhtta go čilgehussan geavahit suomagiela giellastruktuvrra? Lea go suomagiella nu njuolggadusaid mielde ja jietnadagid mielde, ahte fonologalaš ja ortográfalaš proseassat šaddet ovttagardánat ja danne álkidit lohkanproseassa?

2.2.2 Lohkanmetodaválljen

Lea mávssolaš ahte oahppit ožžot buori álgu lohkanpahpamis. Oahppit geat álget hejot šaddet dávjá heajos lohkkat. O97/97S ii daja maidege lohkanmetodaid birra, muhto ollu girjjálašvuodávásáhusaid birra, oahpásmuvvan iešguđetge šangeriidda ja máhttu gielas ja kultuvrras. Mađi unnit njuolggadusat oahppoplánas leat, dađi stuorát šaddet gáibádušat oahpaheddjiide ahte sis lea máhttu lohkanpahpeamis. Lea ráhkaduvvon bagadallan O97/O97S lohkanpahpeami kvalitehtasihkkarastin barggus¹. Prošeaktabarggu berre oaidnit lasáhussan dán bargui álgolohkanpahusa ektui sámegeilat ohppiide. Áiggiid čađa leat leamaš digaštallamat lohkanmetodaid välljemis. Digaštallan lea leamaš mat metodat lea buoremusat: syntehtalaš metodat (bottom-up-vuogit) vai analyhtalaš metodat (top-down-vuogit). Syntehtalaš metodaid dovdomearka lea ahte álgá fonologalaš elemeanttaiguin (fonemáin dahje stávvaliin) ja daid laktá

¹ VEILEDNING L97 L97S LESE- OG SKRIVEOPPLÆRING (NLS) 1999

stuorát ovttagaide. Dan vuogi lahkaneamis ferte sátnevállen dáhpáhuvvat fonologalaš kriteriijaid mielde. Dat mielddisbukta ahte giella mii geavahuvvo lohkanohpaheamis, sihke sisdoalu ja giellastruktuvrra hárrái, ferte leat ovttagardáneabbo go ohppiid njálmmálaš giella. Dat leage leamaš stuorámuš moaitámuš syntehtalaš vuogi vuostá. Analyhtalaš metoda dovdomearka lea ahte dat álgá oaivilguoddi gielalaš ovttagaiguin (sániin dahje olles cealkagiin) ja analysere daid unnit ovttagaide. Go geavaha dán vuogi, sáhtta geavahišgoahit oaivilguoddi gielalaš ovttagaid juo álgoálggus. Moaitámuš dán vuogi vuostá lea leamaš ahte oahppit eai oáččo automatiserejuvvot fonema-gráfema oktavuodaid. Muhtin oahppit dárbbasit menddo ollu kontekstuála vuodu dainna vugiin, ja soitet maid bissut logográfalaš lohkkain olu guhkit áiggi go livččii lean dárbbaslaš.

2.2.3 Lohkan lea dekode ja áddejupmi

Ideála metoda ii soaitte gávdnot. Beroškeahhtá metodaválljemis ohppet eanaš oahppit lohkat, muhto muhtimat rahčet eanet lohkanohppamiin go earát. Liikká eanaš lohkanutkit dál konkluderejit ahte jus galgá dušše ovtta metoda válljet, de oážžu jođáneappu buriid lohkanekodejeddjiid jus vállje syntehtalaš metoda. Muhto guhkelepmosii joavdá interaktiiva metodain, mii mearkkaša ahte ovtta buoremus osiid syntehtalaš ja analyhtalaš metodain. Interaktiiva metodaid guovddašeameanttat deattuhit syntesa mas automatiserejuvvo laktin fonemaid ja gráfemaid gaska leat guovddáš eleameanttat, ja fokus biddjo teavsttaide mat vuhtii váldet giela kommunikatiivva beali. Dát gáibida álgoohpahusa mas lea systemahtalaš oahpahus giela fonehtalaš bealis. Danne lei fonologalaš diđolašvuoda bargu guovddáš ášši dán prošeavtta vuosttas oasis. Das lei deatalaš ahte mánat eai dušše earuhan iešguđetlágan fonemaid gaska, muhto máhte reflekteret sániid jietnastruktuvrrain. Das oinni erohusa čeahpes ja čuorbbes lohkkaid gaska.

2.2.4 Alfabehtalaš prinsihpa

Vai šaddat čeahpes lohkkiin, ferte hálldašit alfabehtalaš prinsihpa. Ovdallohkkaid (go ii vel máhte lohkat) bustávamáhttu lea mávssolaš, muhto ii leat doarvái. Lea stuorra ovdamunni ahte ovdallohkkis lea vuodđudeaddji bustávaoadjebasvuolta, makkárat dat leat, main fonemain korrespondere, mii doaimmaid dain lea jna. Vuodđudeaddji lohkaniedut leat ahte bustávat čohkkejuvvojit sátnin. Danne lea deatalaš álgoohpahusa ahte oahppit jođánit sáhttet geavahit dan odđa alfabehtalaš máhtu syntesa bargguin. Dat gáibida hárrjehallama lohkat jietnadatsekveanssaid main lea jeavddalaš fonema-gráfema korrespondansa. Automahtalaš fonologalaš bustávasekveanssaid jorgalepmi doarju lohkanproseassa. Lea deatalaš ahte

álgolohkki oažžu doarvái hárrjehallamiid dán dásis. Ii leat hirmastuhtti ahte dutkan lea čájehan dan ahte mađi dávjjit oahppi deaivá ovttá sáni, ovdeha ahte man bures oahppi lohka sáni.

2.2.5 Beaktillis lohka guvlui

Dađi mielde go lohki oažžu vásáhusaid, de dovtagoahtá dábaláš sániid ovttadahkan, jorgalkeahhtá bustávveveanssaid fonologalaččat. Mađi eanet gráfalaš minstariid oahppi oahppá dovdat jorgalkeahhtá daid fonologalaččat, dađi jođáneabbo ja sihkkareabbo dáhpáhuvvá lohkan. Čeahpes lohki geavaha ain fonologalaš jorgaleami automahtalaš *backup*-vuogadahkan. Čeahpes lohki dovdomearka lea ahte son juohka guhkes sániid automahtalaččat stávvaliidda.

Morfologalaš dieđut leat ávkkálaččat oažžut sáni sisdoalu. Dákkár áddejupmi ii boađe automahtalaččat, muhto dušše go diđolaččat ohcá. Morfologalaš máhttu lasiha maiddái stávengálga. Danne lea ge morfologalaš diđolašvuohta deattuhuvvon proševtta vuosttas oasis.

Leat soames gažaldagat maidda dutkan ii máhte vástidit. Man ollu fonologalaš barggu galgá álgolohkandagus sistisdoallat? Man ollu galgá leat mielde juohke oasis? Mo galget oasis boahtit maŋŋálagat? Man láhkai galgá čađahit iešgudetge oasis?

2.3 PROŠEAVTTA FÁGALAŠ SISDOALLU

Ovddit oasis leat lohkanohpahusa oppalaš bealit čilgejuvvon, muhto metodalaš barggus ferte váldit vuhtii giela earenoamášvuođaid. Bođu sániid dekodema strategijaválljemis leat váikkuhusat nugo

- sátneguhkkodat
- sátnefrekvensa
- man dávja leat viroláš ja eahpeviroláš sánit
- sisdoalusániid ja doaibmasániid oktavuoha
- sániid fonologalaš kompleksitehta
- leat go sánit mat daddjojuvvojit ovttaláhkai, muhto čállojuvvojit guovtteláhkai

2.3.1 Soames deatalaš gažaldaga ortográfalaš ja fonologalaš proseassaid oktavuodas

2.3.1.1 Man ortnega mielde oahpahit gráfemaid

Leat golvma oasis maid ferte árvvoštallat ovdal go sáhtá mearridit berrešii go gráfemaid oahpahit dihto ortnega mielde:

Sullasaš bustávahápmi (visuála sullasašvuohta)

Bustávat leat gráfemaid konkrehta hámit. Nu leat ge bustávat čállingiela vuodđudeaddji elemeanttat. Iešguđetge bustávas lea dan iežas visuála dovdomearka hámis, sturrodagas, gokko linjjás lea, bustávaelemeantta sadi nuppiid bustávaidd ektui vertikála ja horisontála ávssis. Dábálaččat sáhtta dadjat ahte bustávahámiid maid álkit malssida visuála dovdmearkkaid geažil, ii berre oahpahit maŋŋálágaid. Dás lea dárbu čohkket vásáhusaid geahččat malssidit go mánát dáid bustávaidd:

- š-s, č-c, ž-z, d-đ
- b-d
- n-u, f-t, p-b

Álgo sárgáčuoggás leat bustávabárat visuálalaččat sullalágaid, muhto nubbi spiehkasta nuppis go das lea gahpir dahje doares sárggis. Lea go oahppi diđolaš dáin sullasaš visuála spiehkastagain? Nuppi sárgáčuoggás leat bustávat sullalágaid ja dain lea jorba hápmi olgeš dahje gurot bealde njuolgasárgá. Jus oahppi galgá earuhit dáid bustávahámiid, de ferte sus leat háltediđolašvuohta mii lea goallostuvvon olgeš-gurut dimenšovdnii. Jus oahppi galgá earuhit dan maŋimuš sárgáčuoggá bustávabáraid, ferte sus leat háltediđolašvuohta bajás-vulos dimenšovnna ektui.

Sullasaš jietnadagat

Gráfemat ovddastit fonemaid. Sáhtta válddahallat sullalaš fonemaid gaskka dain dovdomearkkain mat mitalit artikulašovnnabáikki ja artikulašovnnavuogi (artikulašovnnavuohki: geažoáiggi jietna dahje jietna mii sisttisoallá ahte jietnadrávdnji bissána, jietna ja nasaliteahtta). Jietnadagat main leat olu oktasaš sárgosat, čudjet sullaleappo go jietnadagat main leat dušše soames oktasaš sárgosat. Miellagiddevaš jearaldat lea mo ja man láhkai dát váikkuha man ortnega mielde berre bustávaidd oahpahit sámegiel álgooahpaheamis?

Mat vásáhusat leat oahpahedđjiin fonologalaš malssidemiin sámegiel álgooahpahusas?

- t-d, p-b, k-g, š-s, č-c, f-v
- n-ŋ

Álgo ovdamearkkas dárogielas lea juohke báras oktasaš artikulašovnnabáiki ja -vuohki. Dárogielas sáhtta earuhit dáid go nubbi lea čuojakeahtes ja nubbi fas čuoddjilis jietnadat. Dárogielas lea hui unnán auditiivlaš erohus diein jietnadagain. Nuppi ovdamearkkas lea jietnadagaid artikulašovdna iešguđet sajis, muhto muđui hui sullalágaid. Sámegielas ii sáhte čilget dáid jietnadagaid nu mo dárogielas. Klusiillat *b-d-g* álgo ovdamearkkas sáhttet leat čuoddjilat dahje

beallečuoddjilat, ja *p-t-k* fas čuojakeahtes dahje postaspirerejuvvon. Vuolit ovdamearkkas lea jietnadagain *n-ŋ* oktasaš jietnadanvuohki, muhto jietnadanbáikkít leat iešguđet ge sajis.

Miellagiddevaš jearaldat lea ahte váikkuhit go dát oasis mo fonemaid oahpaha álgolohkamis.

Sámegielas leat eanet fonemat go bustávat. Goas berre dáid oahpahit, ja lea go deatalaš guđe ortnega mielde daid oahpaha?

- dj, nj, lj, hj, hm, hn, hr

Sámegielas leat guokte a-jietnadaga (*a, á*) main leat iešguđetlágan jietnadatkvalitehta iešguđetge suopmanis. Omd. lea *a-* ja *á-*jietnadagain váttis gullat erohusa Guovdageainnu-suopmanis.

Karášjoga-suopmanis sáhtá dán guovtti vokála earuhit danne go dan guovttis leat iešguđetge artikulašovnnasadji ja bavssajorben. Karášjot-suopmanis lea *á-*jietnadagas iešguđetlágan

jietnadatkvalitehta. Mat konsekvenssat, jus ležžet, berrejit leat oahpahussii go dán guovtti fonema oahpaha?

Mat vásáhusat leat leamaš go diftonggaid oahpahišgoahtá, ja man ortnegis berre daid oahpahit?

- ea, ie, oa, uo

Syntesavejolašvuodát

Mat gráfemkombinašovnnat addet stuorámus vejolašvuodaid ráhkadit albma sániid ja sátneosiid.

Syntesahárjehallamiin berre álgit nu árrat go vejolaš. Dat gáibida gráfemválljema maid sáhtá kombineret nu ahte sáhtá ráhkadit nu ollu albma sániid, sátneosiid ja stávvaliid go juo lea vejolaš.

Syntesabarggu dihtii berre maiddá jurddašit man galle gráfema vuos oahpaha ovdal go deattuhišgoahtá syntesahárjehallamiid, ja fas oahpaha odđa gráfemaid. Ferte gávdnat vuogas vuogi mo lonohallá gráfema oahpahusa ja syntesahárjehallama gaskka.

2.3.1.2 Fonologalaš dássi

Fonologalaš dásis sáhttet ovttagat leat fonemjoavkkut mat čálagielas ovddastit máŋga gráfema.

Juohke gielas leat njuolggadusat mat gráfemat sáhttet kombinerejuvvot, ja muhtin

gráfemminstarat leat dávjjit go earát. Sámegielas leat maiddá konsonánttamolsašumit mat leat

dássemolsašumiin. Buot alfabehtalaš gielain ferte lohki bargat alfabehtalaš dásis. Go didolaččat

giddet fuomášumi daid gráfemalaš minstariidda mat dávjá leat, sáhtá oahppi jođánit joavdat

ortográfalaš-morfemalaš dássái. Vásáhusat engelasgiela oahpahasas čájehit ahte dat leat mávssolaš

beaktilis lohkami ja riektačállimii. Lea dárbbalaš oazžut vásáhusaid sámegielas das ahte mat

gráfalaš minstarat leat dávjjit, ja man oahpahanortnegis lea buoremus bargat daiguin. Lea maiddái ártá jearrat ahte berre go álggahit barggu gráfemalaš minstariiguin? Man guhká berre bargat daid iešguđetlágan gráfemalaš minstariiguin, ja man láhkai berre daiguin bargat?

2.3.1.3 Morfologalaš dásis

Lohkandutkan dadjá ahte lea mávssolaš ahte oahppi jođánit boahotá johtui geavahit dan odđa máhtu fonema-gráfema oktavuodá birra syntesabargguide. Oahppit berrejit beassat lohkat ollu oanehis sániid main lea jeavddalaš fonema-gráfema oktavuodá. Sánit berrejit leat sisdoallosánit nu ahte oahppit álgoálggorájis ohppet ohcat oaivila teavsttas. Lea erohus gielas gillii leat go sánit mat devdet dáid gáibádusaid. Lea vuogas oahpahit stávvaliid fonologalaš ovttadahkan, ja nu viiddidit čálalaš sátneriggodaga. Jus galgá čuovvut garra gieladieđalaš njuolggadusaid, sáhtta stávvaljuohkin muhtimin leat hui buncceraggái. Dán dásis ja dainna ulbmiliin mii stávvalis lea, berre árvvoštallat sáhtta go váldit geavatlaš mearrádusaid stávvaljuohkin rájáide.

Sojaheamit

Sámegielas lea rikkis morfologiija. Danne soaitá leat buorre bargat didolaččat morfologalaš elemeanttaiguin iešguđetge dásis lohkanohpahasas. Prošeavtta vuosttas oasis lea fokuserejuvvon morfologalaš didolašvuhtii. Sámegielas leat lohcameahtun morfologalaš elemeanttat nugo

- sojahanmorfemat
 - : vearbbat modusas, áiggis, persovnnas ja logus
 - : substantiivvat logus, persovnnas ja kasis
 - : adjektivvat grádas ja doaimmas (predikatiiva sojahuvvo logus ja attribuhtas lea sierra hápmi)
 - : lohkosánit logus ja kasis
 - : pronomenat logus, persovnnas ja kasis
- rikkis suorggidanvuogádat maid sáhtta laktit sihke vearbbaide, nomeniidda ja advearbbaide ja mii mielddisbukta sátneráhkadeami mas lea muhtinmuddui odđa dahje juo áibbas odđa mearkkašupmi

2.3.2 Giellaovdáneamidutkan

Mánaid giellaovdáneapmi ii leat guorahallojuvvon. Danne diehtit unnán dárkilit goas oahppi geavahišgoahat iešguđetlágan grammatihkalaš elemeanttaid. Oahpaheddjiin geat leat guhká bargan, lea máhttu das mii dábálaččat manná bures ja mii lea váttis iešguđetge agis. Lea mávssolaš

čohkket, systematiseret ja dutkat viidáseabbot dan vásihanmáhtu mii oahpaheddjiin lea dán suorggis, ja mii lea dárbbášlaš máhttu lohkanohpahusa metodalaš bargui.

Morfologalaš elemeanttat

Prošeavtta oasseváldiid guovddáš hástalus šaddá leat árvvoštallat maiguin morfologalaš elemeanttaiguin lea jierpmálaš álgit, ja man lágan progreshovna lea lunddolaš doallat. Dasa váikkuha ohppiid lohkanovdáneapmi ja teakstaválljen. Lea lunddolaš jurddašit ahte álgá

- substanstiivvaiguin
 - + soames guvttiid- ja eanetlogugehčosiiguin
 - + muhtin kasusgehčosiiguin
- vearbbaiguin
 - + čalmmustit muhtin vearbaáiggiid
 - + čalmmustit muhtin vearbba persovndagehčosiid
 - + čalmmustit muhtin loguid
 - + muhtin suorgásiid

vearbbat: inkoatiivva gehčosa –*goahtit*

gerundda –*dettiin*

nomenat: –*saš*, –*beapmi*, –*his*

čalmmustit komperatiiva ja superlatiiva

2.4 ČAĐAHEAPMI MAS DEKODEN DEATTUHUWO

Dát prošeaktaoassi lea bistán beannotjagi (golbma lohkanbaji). Prošeavtta čađaheami organiseren lea leamaš seammaláhkai go álgooasis. Oktiibuot leat leamaš guhtta bargoseminára ja dat vuosttas lei duppalseminára mas lohkanmetodat ledje fáddán.

2001	Fáttát
Čakčamánnu	1) Syntehtalaš metodat 2) Suoma ja suomasámi lohkanohppu 3) Sámi fonologijja ja mo dat čuohcá lohkanohpahussii: man ortnegis berre gráfemaid oahpahit ja mo bargat syntesain 4) Sámi AÁBC
Golggotmánnu	1) Alfabehtalaš-fonehtalaš dekodeen: + mat fonologalaš elemeanttat leat sámegeiel álgooahpahusas, joatkit gráfema oahppamiin, makkár sadji lea stávvalis + metodalaš váikkuhusat, oahppoávdnasat 2) LHV-guvlui bargovuogit lassin dekodeen bargui: oktavohta njálmmálaš ja čálalaš gielas, čielgasin dahkat lohkama kommunikatiiva perspektiivva

2002	
Guovvamánnu	<p>1) Ortográfalaš-morfemalaš dekodeuden: - mo oazžut áigái systemahtalaš barggu dovdát muhtin substantiivvaid morfologalaš elemeantaid omd dovdát muhtin guvttiidlogu- ja mánggaidlogugehčosiid dahje muhtin kasusgehčosiid, metodalaš váikkuhusat, oahppoávdnasat</p> <p>2) Kursa mo čadahit lohkanmáhtu kártengeahččalemiid</p>
Cuoŋománnu	<p>1) Joatkit ortográfalaš-morfemalaš dekodeumiin: mo oazžut áigái systemahtalaš barggu dovdát muhtin vearbaid morfologalaš elemeantaid omd dovdát muhtin vearbaáiggiid čalmmustemiid, muhtin loguid čalmmustemiid ja daid metodalaš váikkuhusaid</p> <p>2) Lohkanmoktaprošeakta “ leserast”</p>
Borgemánnu	<p>Joatkit ortográfalaš-morfemalaš dekodeumiin: mo oazžut áigái systemahtalaš barggu fuobmát oktavuodaid substantiivvaid ja vearbaid morfologalaš rievdademiin ja daid metodalaš konsekveanssaid</p>
Skábmamánnu	<p>Joatkit ortográfalaš-morfemalaš dekodeumiin: mo oazžut áigái systemahtalaš barggu dovdát sátnesuorgásiid ja gehčosiid adjektiviivvaid kompareremiin omd dovdát</p> <ul style="list-style-type: none"> - sátnesuorgásiid omd –saš, -heapmi, his - komparatiiva ja superlatiiva čalmmustemiid –mus, -eabbo, -eamos <p>ja daid metodalaš váikkuhusaid</p> <ul style="list-style-type: none"> - prošeaktaárvvoštallan - mátki viidásit – prošeavtta 3. oassi

3 BARGOSEMINÁRAT

Dán áigodagas leat leamaš okta viđabeaivásaš seminára ja guhtta guovttebeaivásaš bargoseminára. Earret fal dan vuosttas seminára, de leat leamaš hui ovttalágan prográmmat bargoseminárain. Oahpaheaddjit leat álo buktán ovdan iežaset skuvllabargguid vásáhusaid go leat mitalan maid sii leat bargan ja mo sii leat bargan. Juohke semináras leat leamaš okta dahje moadde fágalaš fáttá masa maid leat leamaš joavkobarggut ja joavkobargguid ovdanbuktimat. Dán kahpihtalis giedahallojit dušše fágalaš fáttát. Oahpaheddjiid vásáhusat ja joavkobarggut eai leat mielde dán oasis danne go dat bohtet mielde sierra oahpaheaddjibagadusgirjái mii čállojuvvo dán prošeavtta olis.

3.1 LOHKANMETODIHKKASEMINÁRA 10.-14.09.01 GUOVDAGEAINNUS

Dát seminára lei álggaheapmi prošeavtta nuppi oassái mas deaddu lei biddjon lohkama teknikalaš beallái: *dekodemii*. Logaldallit ledje dutkit ja olbmot geat leat bargan guhkit áiggi álgolohkanoahpahiin. Ulbmil lei oažžut sihke mañimuš lohkanduktamiid ja beaivválaš bargovásáhusaid. Semináras lei maiddái logadalli gii mitalii Suoma beale sáme-gielohpu lohkanvieruin. Danne go sáme-giella ja suomagiella leat struktuvrralaččat lagabus go dárogieđa ja sáme-giella, lei jearaldat ahte sáhtta go sáme-gielohpaheamis atnit ávkki daid lohkanohpahanvugiiguin maid geavahit suoma skuvllain. Riikkaidgaskasaš lohkanmáhtuiskadeamit leat čájehan ahte suomelaččat leat máilmmi čeahpimus lohkkat.

Dán semináras lea čállojuvvo sierra raporta: *Sáme-giella álgooahpabus - Lohkanmetodihkaseminára*-mas eanaš logadallamat leat.

3.2 BARGOSEMINÁRA 16.-17.10.01 DEANUS

3.2.1 Lohkanproseassa álggaheapmi - Marit Petersen Oftedal

Marit Petersen Oftedal váldofáddá lei lohkanproseassa álggaheapmi mas sátnedekoden deattuhuvvui. Son ságastalai maid sáhttet lohkanmálla dovdomearkkat mitalit proseassaid birra maid lohkki hálddaša ja maid ii hálddaš, ja mat dovdomearkkat čájehit posiitiivvalaš ovdáneami negatiivvalaš ovdáneami ektui. Son dajai ahte lohkan ja čállin leat čálagiella gálggat. Máná gielalaš gelbbolašvuolta lea deatalaš eaktu go lohkama ja čállima áigu oahpahit danne go máná giella (giellaáddejupmi, hállangiella ja sátneriggodat ee.) lea dat geađgejuolgi man ala hukse go bustávid, lohkama ja čállima oahppagoahká. Lea dárbašlaš fokuseret buotlágan giellamovttiidahtimiidda sihke ovdal go álgá álgolohkamiin ja maiddái oahpadettiin. Árra giellastimuleren omd. mánáide

lohkat, veahkeha oppalaččat máná giella- ja hállanovdáneami, seammás go dat sáhtta leat mearkkašahhti positiivvalaš lohkan- ja čállinovddideapmái.

Jietnadatmáhttu (fonema-) ja bustávamáhttu (gráfema-) leat earenoamáš mávssolaččat lohkamii ja čállimii. Jietnadagat leat unnimus ovttadagat fonologalaš vuogádagas. Ovdal go mánát deaivvidit bustávaiguin, lea ovdamunni ahte mánát leat fuomášan ja vásihan ahte sánit maid sii geavahit beaivválaččat, leat biddjon oktii jietnadagaiguin ja ahte juohke sánis lea dan iežas jietnadatminsttar. Dát gohčoduvvo *fonologalaš didolašvuohta*. Fonologijja muitala mo jietnadagat addet sátnái oaivila.

Lea maiddá ovdamunni ahte mánát leat identifiseren juohke áidna jietnadaga jietnadatminsttaris nu ahte sii leat vásihan/ádden ahte jietnadat lea hállangiela unnimus oaivilearuheaddji ovttadat. Dan fas gohčodat *fonemalaš didolašvuohtan*. Fonetihkka muitala mat jietnadagat leat dihto sánis. Jietnadatmáhttu lea deatlaš áddet alfabehtalaš prinsihpa ja maiddá masa bustávamáhttu lea ávkin, namalassii ahte bustávat ovddastit jietnadagaid. Bustávat leat čállingiela unnimus ovttadagat ja doibmet čállingiela unnimus oaivilearuheaddji ovttadahkan.

Buot gulahallamiid áigumuš lea ahte mii áddet. Hállangiella lea min verbála gulahallangaskaopmi. Čállingiella lea min “jávohis” gulahallangaskaopmi. Ulbmil sihke njálmálaš ja čálalaš gielain lea áddehallan. Go oahppat lohkat, oahppat mii *kodet* čállingiela oaivilin. Jus áigut áddet mo dat lea vejolaš, fertet mii *čoadit alfabehtalaš koda*. Dasa mii dárbbášat *bustávaoahpu*. Go máhttit bustávaidd, de sáhttit oahppagoahhtit lohkat ja čállit.

Lohkan čilgejuvvo leat *dekoden x addejumiin*. Dekoden lea namahus dan prosessas mii dáhpáhuvvá go čállingiela sánit kodejuvvojit áddehahti sátnin. Buorre sátnedekoden lea lohkanáddejumi čoadda. Sátnedejupmi eaktuda ahte sánit ovddastit oahpes doahpagaidd. Lohkama ulbmil lea lohkanáddejupmi. Mánáid lohkanáddejupmi, mii lea nu ollu áššiid duohken, ii sáhte leat buoret go sin oppalaš giellaáddejupmi. Giellagálggat, lohkanmáhttu, ulbmilat ja vásáhusat mearkkašit lohkanáddejupmái. Mađi stuorát gaska teavsttas lea gielalaš gálggain ja gielalaš dásis, dađi váddásat šaddá lohkat dan teavstta. Go mánát galget oahppat lohkat ja čállit, de fertet sii oahppat alfabehtalaš prinsihpa. Dat eaktuda ahte mánát giddejit fuomášumi sáni oaivilii, mo sátni lea huksejuvvon fonologalaččat ja ortográfalaččat ja mo jietnadagat ja bustávat leat sánis.

Lohkan- ja čállinoahpaheami vuolde lea deatalaš čuovvut juohke áidna oahppi ovdáneami beaivválaš systemahtalaš dárkuma bokte.

Ovdamearka álkes dárkunskovváii:

Maid evaluere	Ovdáneapmi	Ii ovdáneapmi	Eahpádus
Gielalaš gálggat - hállangiella - giellaáddejupmi - sátneriggodat - vokabulára			
Fonologalaš gálggat - riimmat - hoahkamat - hállanboastuvuođat			
Lohkan - dekodein - bustávamáhttu - bustáva malssideapmi - lohkan-gálggat - lohkanáddejupmi			
Čállin			
Movttiidahttin			
Eará			

Dán skovi lea álki ráhkadit ja geavahit. Lea buorre ja ávkin oahpaheaddjái alces go johtilit oaidná gokko fertte lasihit/deattuhit/ earaláhkai geahččalit oahpahit. Oahpaheaddji oaidná main osiin ii leat nu bures lihkestuvvan, ja nu sáhtta ieš árrat justeret iežas oahpaheami (gč. 1. mildosa).

3.2.2 Stávvaljuohkin - Nils Øivind Helander

Sámegiell sániid ráhkadus:

1 Bárrastavval sánit: nieida, gánda, girji
lohkat, čállit, čuohppat
sápmelaš

Dákkár sátni go *sápmelaš* lea guovttetávttat mas nubbi táhta oidno sojahuvvonhámis:

sápmel | laččat
sápmel | lažžii

2 Bárasisstávval sánit: beana, lottáš, dat
 lohkalit, čálistit, leat
 čuoypadit

Beana ja lottáš sániin čájeha mánggaidlogu nominatiiva stávvallogu: *beat-na-gat, lot-tá-žat*

3 Kontrakšovdnasánit: boazu, olmmoš
 moddját, suhppet, duddjot

Eanaš sániin lea dušše okta tákta, muhto leat maiddái sánit main leat máŋga távtta. Dakkár sániin sodjá dušše loahppatákta:

tu|rista
 matema|tihkka

Muhtin sániin boahtá ođđa tákta go sojahuvvojit:

sápmelaš sápmel|lačča
 čuoypadit čuoHPa|dehpet

Dás lea pedagogalaččat sáhka guovtti áššis:

- 1) sojahuvvonhápmi mii čájeha sátnemáttatiippa
- 2) sojahuvvonhápmi mii čájeha mo sojahuvvonhámit sáhttet leat sihke ovttatávttagat (*mun čuoHPadan, mun logan*) ja guovttetávttagat (*dii čuoHPa | dehpet, dii lobka | behte*)

Sáni sojahanhápmi čájeha man sojahanluohkkái sátni gullá:

álgokonsonánta	vokálguovddáš	konsonántaguovddáš	nubbistávval vokála	sátni
N	ie	id	a	nieida
G	á	nd	a	gánda
	ea	dn	i	eadni

Konsonántaguovddážat leat menddo unnán vuhtii váldojuvvon sámegeiel oahpaheamis.

Dássemolsun lea mearkkašumi earuheaddjín.

Giellaoahpalaš minimála párat:

nállu nálu Dá lea nál-lu. Gávdenen ná-lu.

árpu árppu Dál lea ár-pu. Gávdenen ár-pu.

Dás leat leksikálalaš ja giellaoahpalaš mearkkašumit.

Maid don áiggut *bar-gat*?

Maid don *barg-gat*?

Mun lean juo *bar-gan* dan.

Gal mun *barg-gan* dan.

It oáččo *čol-ga-dit*!

It oáččo *čolg-ga-dit*!

Veardádala:

Boađus Gaskaoapmi

njár-ba-das njárb-ba-das

viel-ga-das vielg-ga-das

Leksikálalaš minimala párat:

nállu gállu

bárgu bárku

áidi áiti

čolgadit čolggadit

Skuvllas sáhttá stávvaljuohkima oahpahit musihkain ja lášmmohallamiin:

Niei-da čuoi-gá

Niei-da čuoi-gá

Hir-bmat joh-ti-lit (Nuohtta: Guovža oadđá)

Bustáva mearkkašumiid sáhtta stoahkamiin hárbhallat. Mo rivdet sánit go dasa lasiha:

n d st j b č s	ál-lu
b g nj s m č	oal-lu
b n d j	áhk-ki

Maid jietnadagaid sáhtta bidjat dáid sániid álgui nu ahte šaddet ođđa sánit?

ollu	bolu, čollu, gollu, sollu
albmi	čalbmi, galbmi
iskat	fiskat
eastit	beastit, feastit, seastit
álgu	hálgu, čálgu, gálgu

3.3 BARGOSEMINÁRA 13.-14.02.02 KÁRÁŠJOGAS

3.3.1 Stávvaljuohku - Nils Øivind Helander

Sámegiela sániid ráhkadusa govvideames lea stávval hui dehálaš oassi. Norgga beale oahppogirjjiin, ja dáidá maid oahpahasasge, stávval ii leat geavahuvvon ávkin lohkanohpahasas. Suoma álgoohpahasas stávval váldojuvvo vuhtii áibbas eará láhkai. Dát erohus bohtá das go dárogiela álgoohpahasas stávval ii deattuhuvvo, suomagielas das fas lea guovddáš sadi. Ráhkadusa bealis sámegiella muittuha eambbo suomagiela go dárogiela. Sámegiela ja dárogiela erohusa oaidná das go sámegillii ii leat vejolaš ráhkadit lohkanveavsta mas leat dušše ovtastávval sánit nu go dárogielas:

Per ror i en båt.
Rapp er med.
Rapp er rar.
Rapp vil til Rut.
Per ror til Rut.

Sámegiela ovttastávval sánit leat pronomenat, konjunkšuvnnat, *leat*-vearba ja biehttalanhámit. Stávvalhárjehusaid lea dehálaš dahkat dakkár sániid vuodul mat leat oahppásat mánáide. Stávval lea dan láhkai mánáide álkit ovttat go jietnadat, go dan sáhtta álkibut čuoldit sánis go jietnadaga. Ryt malaš iešvuodaid geažil dan lea álki earuhit nuppi eará stávvalis. Stávvaljuogu sáhtta čielgasit earuhit jietnadesiin ja dan sáhtta maiddái čájehit musihkalaččat ja maiddái lihkestemiiguin. Aiddo dát stávvaliesvuoddat dahketge stávvala vuogas hárjehallangaskaoapmin. Stávvaljuogu bealušteapmái leat máŋga ákka. Dat addá ollu vejolašvuodaid unna giellaosasážiiguin hárjehallat jietnadeami ja lohkama, ja ovttastahttit bargovugiid mat addet mánáide maiddái vejolašvuoda lihkadit ritmma mielde.

Stávvaljuogu váldonjuolggadus – sáhcun biddjo nu ahte čuovvovaš stávval álgá ovttain konsonánttain:

niei-da
nieid-dat
loh-kat
čie-ra-stal-la-goab-tit
bát-ni

Spiehkastagat:

Stávvalat mat álget guvttiin bustávain:

- Guomáiduvvon jietnadagaid bustávat: *ddj*, *llj*, *nnj*

ád-djá
viel-lja
man-nji

Muhto: *ád-ját*, *viel-jat* daningo dát jietnadagat leat gemináhtat dahje duppalkonsonánttat. *Ma-njit* das daningo *nj* lea eaŋkilkonsonánta

- bustávvaovttastumit *hj, hl, hm, hn, hr* (ovddastit čuojakeahtes *j, l, m, n, r*):

da-hje

gi-bli

lie-hmu

čái-bni,

sku-bran

fier-bmi

suol-dni

doav-dnji

goar-gyu

beai-sku

rám-ški

teak-sta

Stávvalat mat álget golmmain bustávain:

- sánit maid guovddáškonsonánta lea *rdnj* ja *vdnj*:

- *skur-dnja-sat*

- *sáv-dnji*

3.3.2 Lohkanproseassat ja lohkanstrategijat – Kirsten Wirkola

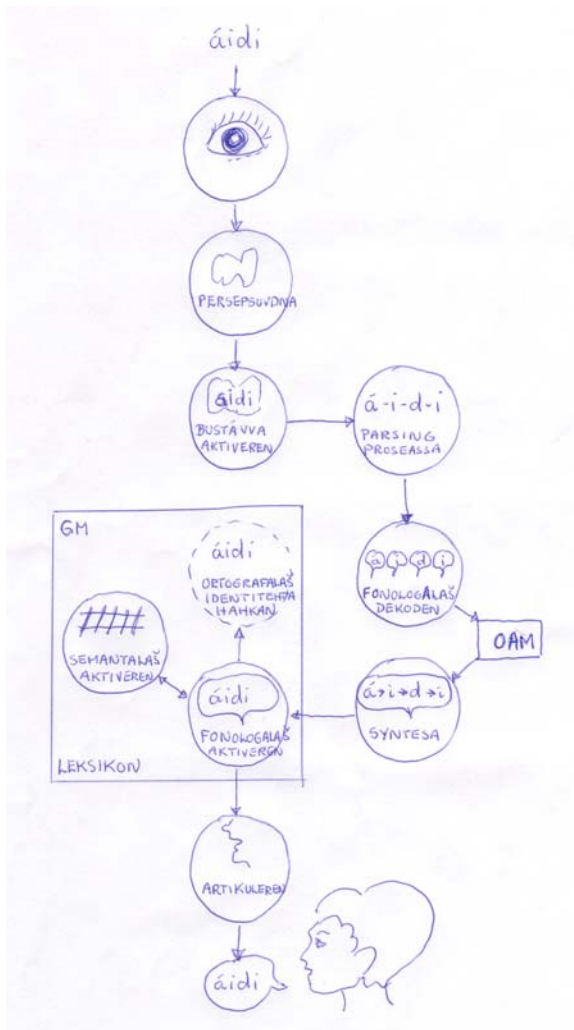
Dávjá čájehuvvo lohkanproseassa buvttan dekodemis ja áddejumis: $L = D \times \acute{A}$ (lohkan = dekodein \times áddejumiin) ja dasa lassin vel movttiidiehttiin. Go dadjá ahte lohkan lea buvttá, de oaidná ahte jus nubbi dain earáin ii doaimma, de lea buvttá nulla, ii mihkege.

Sátnekodeima doaimma lea oahppat oktavuoda fonema (jietnadaga) ja gráfema (bustáva) gaskka nu bures ahte sáhtta jođánit geassit oktii bustávaid sátnin dahje dovdát daid sátnegovvan.

Dekoden lea dat geađgejuolgi masa áddejumi hukse. Dat lea dárbblaš eaktu ahte lohkki olaha ulbmila lohkamiin: oažžut oaivila lohkamiin.

Mii dáhpábuuvá?

Dekodenproseassas leat mánga oasseproseassa. Sihke ortográfalaš ja fonologalaš dekodemis leat muhtun seamma proseassat nu go *oaidnit sáni*, *persepsuodna* ja *bustávva aktiveren*.

Ortográfalaš dekodemis lohkki sáhhtá mannat njuolggogeainnu GM:i (guhkes muitui). Dat mielddisbukta ahte *bustávva aktiveren* dagaha ahte lohkki dovdá sáni (*báhká ortográfalaš identitehta sátnái*), diehtá mii dat lea (*semánttalaš aktiveren*) ja diehtá maid mo dan sáni galgá dadjat (*fonologalaš aktiveren*).

Fonologalaš dekodemis lohkki manná *parsen prosessi*, gos lohkki juohká sáni unnit osiide. Máhttu mo sániid galgá juohkit unnit osiide (bustávaide, stávvaliida, morfemaide) ferte oahppat. *Fonologalaš dekode*n lea boahhte proseassa. Dál galgá juohke oassái bidjat jietnadatoasi. Dađistaga go juohke oassi oažžu jietnadatoasi, ferte daid rádjat OAM: i (oanehis muittui). OAM lea okta oassi min

muitinsystemas ja doaibmá eará láhkai go GM. OAM lea min bargomuitu ja dađistaga go mii deavdit dohko dieđuid, de gahččet ovddeš dieđut eret. Dábálaččat sáhhtá olmmoš doalahit 5 gitta 9 dieđu OAM:s oktanaga.

Syntesa proseassa galgá ráhkadit sátnepáhka dain jietnadatoasiin mat leat ráddjojuvvon OAM:i. Jietnadatoasit galget gessot oktii, ja boadus berre leat nu lahka stimulussáni go vejolaš. Danne lea dehálaš ahte geavahit jietnadagaid, ii ge bustávvanamaid go geassá oktii. Go lohkki lea geassán sáni čoahkkái, de sáhhtá mannat GM:i (leksikonii) ja aktiveret sáni *fonologalaš identitehta*. *Fonologalaš aktiveren* mielddisbukta dasto *semánttalaš aktiverema* ja lohkki diehtá maid sátni máksá.

Leksikona dahje GM lea juohke olbmo sátnerádjju. Go mánná lea oahppamin giela, de oahppá mii sáni namma lea ja maid dat mearkkaša. Sáni fonologalaš ja semánttalaš iešvuodat laktásit čavgadit oktii. Oahppat lohkat sisttisdoallá ahte lohkki oahppá ođđa identitehta/dovdomearkka juohke sátnái ja daid dovdomearkkaid vurke leksikonii. Dat ođđa dovdomearka gohčoduvvo ortográfalaš

dovdomearkan, ja dan sáhtta válddahallat dego sáni stávenvuogi siskkáldas govvan. Go dat iešguđetge dovdomearkkat ovttá sánis leat leksikonas (gč govas), de soames dovdomearkkaid doibmii bidjan mielddisbuktá ahte eará dovdomearkkat maiddá biddjojit doibmii. Dan seammás go oahppi gullá dihto sáni, diehtá maiddá sáni oaivila ja mo dat čállojuvvo. Nuppi guvlui lea seamma láhkai, og oaidná ovttá čállojuvvon sáni, de diehtá maid dat mearkaša ja mo dat daddjo.

Lohkandásit:

- ♦ *pseudolohkan* – mahkáš lohkan
- ♦ *logográfalaš lohkan* – visuála dássi: mánát árvádaddet, máhttet lohkat muhtun muddui (osiid) ja daid mielde árvádaddet dahje leat muhtin sátnegovaid oahppan bajil ja lohket daid maid máhttet
- ♦ *alfabehtalaš lohkan* – fonemalaš dássi: dovdet bustávid ja jietnadagaid ja geassigohtet oktii
- ♦ *ortográfalaš lohkan* – morfemalaš dássi: mánát máhttet lohkat stuorát ortográfalaš ovttadagaid stávekeahtá

Gáldut:

Astrid Skaathun: Den normale leseprosessen, Senter for leseforskning.

Høien/Lundberg: Dysleksi, Ad Notam Gyldendal 1992.

3.3.3 Heivehuvvon oahpahus - Anne Dagmar Biti Mikalsen

Oahpahuslága § 1-2 Oahpahusa ulbmil: ... *Oahpahus galgá heivehuvvot gudege oahppi ja fágaoahppi áhpiide ja oahppannávcaide. ...*

Go sámi oahppoplána O97S deattuha gáibádusa heivehuvvon oahpahusas, de dat lea danne go norgga vuodđoskuvla lea ovttadatskuvla – dárogillii *enbetskole*. Dan ovttadatskuvlii galget čáhkát dadjat juo buot oahppit ovttá jahkodagas. Ovttadatskuvlla jurdda lea leamaš guovddážis norgga skuvlaovddideamis. O97S mielde galggašii oahpahus dáhpáhuvvat luohkalanja siskkabealde gos oahppit leat ovttas. Geavatláčat luohkát biddjojit oktii 1. luohká rájes dađimielde gos oahppit orrot, ja luohkká galggašii leat ovttas miehtá vuodđoskuvlla áiggi. Dat mielddisbuktá ahte sámegealluohkás deaivat mii mánáid dábálaš sámi servodagas. Nu lea luohkáovttadat oktiibiddjon buotlágan ohppiin – čeahpimus teoretihkkáris gitta sidjiide geat ovdal namahuvvojedje veahkkeluohkaoahppin. Buot sosiála joavkkut leat ovttá luohkás. Iešguđetlágan kultuvrralaš duogážat deaivvadit ovttá luohkás oazžut hui ovttalágan oahpahusa.

Oahppoplánas leat hui garra gáibádusat "*oktagaslaš heivebeapmát*":

Heivehuvvon oahpahusa vuodđojurdda, mii lea lága bokte mearriduvvon, galgá boahit oidnosii miehtá skuvlla doaimma. Buot oahppit, maiddáii sii geain leat erenoamáš váttisvuodát dahje erenoamáš attáldagat iešgndet surggiin, galget oažžut hástalusaid mat sohpet sin eavttuide. Oktagaslaš heivehepmi lea dárbblaš jus buot oahppit galget oažžut ovttárvosaš fáldalaga. Dat gáibida ahte oahpabeami buot bealit – fágasisdoalut, bargovuogit, organiseren ja oahpponeavvut – heivehuvvojit ohppiid iešgndetlágan eavttuid mielde. Sámi skuvla galgá leat fátmmasteaddji searvevuohhta. Oahppit geain leat erenoamáš oahpahusdárbbut, galget beassat oassálastit sosiálalaš, fágalaš ja kultuvrralaš oktavuodas ovttárvosaššan earáiguin. Dat gáibida ahte buot oahppit miellasepmosit galget oažžut oahpu ruovttubáikki skuvllas ja gullat luohkká- ja oahppioktavuhtii (O97S:62).

Mo de bargat beaivválaš oahpabeamis

Oahpaheaddji hui johtilit dovtagoahtá ohppiid, ja oaidná geat birgejit bures ja geaid dárbbáša atnit eanet čalmmis go earáid. Dan rájes ferte maid jurddašisgoahit mo dáid ohppiid galgá sáhttit veahkehit nu ahte sii ožžot optimála oahpahusdili. Mo de bargat singuin geat báhcigohtet? Go lohkan- ja čállinváttisvuodáid muhtin muddui sáhtta eastadit, de lea mávssolaš ahte bidjat resurssaid ja doaimmaid johtui nu árrat go juo lea vejolaš. Anne Lise Rygvold dadjá ahte mánát geain leat lohkan- ja čállinváttisvuodát eai dárbbáš eanet oahpahusa go muđui sin luohká. Oahpaheaddji ferte vuhtii váldit oahppi earenoamáš váttisvuoda (-vuodáid), dainna maid oahppi rahčá, ja de deattuhit vuodđogálggaid nugo giellamáhttu ja lea go oahppi automatiseren jietnadaga ja bustáva: fonema ja gráfema. Go de lea heiveheamen oahppodagaldaga dan oahppái, de lea veahkkin oahpaheaddjái muittus atnit čuovvovaš áššiid (Asmervik, Ogden og Rygvold 2001):

- ☺ Ale vuordde ja geahča.
Jus oahpaheaddji vihku ahte mánás leat lohkan- ja čállinváttisvuodát, de ii galgga navdit ahte dát dušše jávket iešalddis. Árra veahkki lea buorre veahkki. Oahpahus berre jođáneamos lági mielde lámhččojuvvot nu ahte mánás lea vejolašvuohhta bargat dainna mii lea su váttisvuohhta, dainna maid ii hálddaš.
- ☺ Muite bargagoahit máná dásis.
- ☺ Vuolggasadji berre leat máná beroštumit.
Jus máná áidna beroštupmi lea Barbie-vávvá, de huksegoahhta oahpaheaddji lohkan-oahpahusa Barbie-vávvá birra.
- ☺ Hukset máná nana beliide. Lea hui deatalaš gávdnat maid oahppi hálddaša ja čujuhit daid beliide, iige daidda maid oahppi ii máhte. Ferte veahkehit máná gávdnat ođđa oahppanstrategijaid.

- ☺ Čujut ovdáneapmái, ja rámit ovdáneami. Rápmi ferte leat duodalaš rápmi. Dušši rápmi ii lokte máná iešdovddu.
- ☺ Muitte addit oahppái lohkan- ja čállinilu. Dál eai leat vel mánát dovdagoahtán oahpaheami gillámuššan ja váivin. Lea ain áigi dahkat lohkanohpu illun, suohtasin ja buorrin vásáhussan.
- ☺ Ale buohtastahte máná earáiguin. Oahppi ferte oažžot bargguid maiguin lihkestuvvá – oahppi galgá oažžut dan dovddu ahte dán son hálddaša ja máhtta. Fuomášahte máná maid son máhtta, ja daga máná diđolažžan iežas ovdáneami. Jus oahppi ii daga juste daid seamma bargguid go earát, de ii leat nu álki buohtastahttit earáiguin.
- ☺ Struktuvrralaš oahpahas. Ii leat dárbu oahppái oahpahit buot oktanaga ja čoavdit buot váttisvuodaid dakkaviđe. Oahpaheaddji berre bearrái geahččat ahte oahppi hálddaša ja lea automatiseren dihto vuodđugálggaid omd bustávamáhtu, ja dalle easka deattuhišgoahtá ovttá oahppanoasi ain hávállasi.
- ☺ Leage hui diđolaš divvumiin. Ale gotte máná movtta ja hálu geavahit čállingiela čujuhettiin buot ii leat riehta. Divo dušše dan mii justa dalle gullá oahppanoassái.
- ☺ Diagnostiserejeaddji oahpahas. Oahppodagaldaga ferte árvoštallat ja heivehit máná responssa mielde.
- ☺ Konsentrašovna barggut. Dáin mánáin leat hui dávjá konsentrašovna váttisvuodát, danne berre garvit guhkes bargobottuid ja váttis bargguid.
- ☺ Addit oahppái ovddasvástádusa. Oahpaheaddji ii sáhte okto váldit ovddasvástádusa máná oahppamis. Oahppi ferte ieš hui árrat juo oahppat váldit ovddasvástádusa iežas oahppamis go oahpaheddiin ságastallá mii lea oahppi váttisvuohhta ja mo sáhtta šaddat buorre lohkki ja čáli. Ságastallan sáhtta addit oahppái áddejumi ahte muhtimin ferte oahppi maddái bargat bargguid mat eai leat nu somát.
- ☺ Ruovttubarggut. Lea deatalaš jurddašit heivehuvvon oahpu birra go bihtáid addá mánáide, measta eanet vel go skuvllabargguin. Atte oahppái ruovttubarggu maid dat nagoda bargat. Ii galgga nu ahte oahppi gii ii leat ollen bargat nu ollu skuvllas, galgá ruovttus bargat vai juksá daid earáid.
- ☺ Buorre ja oadjebas ovttasbargu ruovttuin. Váhnemat berrejit diehtit mo barget skuvllas, ja maid soai sáhttiba dahkat veahkehit máná ruovttus.

3.4 BARGOSEMINÁRA 23.-24.04.02 KÁRÁŠJOGAS

3.4.1 Morfologalaš ja ortográfalaš lohkan – Egil Hunstad

Dás čujuhat Jorun Høier Kjølaas artihkalli **Morfologi** mii lea gávdnamis internehtas go ozat <http://www.aft.bitos.no/sprkom/> de deaddil forelesninger ja fas morfologi.

Magnimaster-programma sáhtta gávdnat internehtas www.magnimaster.no

3.4.2 Mo govvidit sániid ráhkadusa - Nils Øivind Helander

Čállingiela oahpahallamis lea stuora ávkin dovdat sáme giela sániid ráhkadusa. Go čilget sániid ráhkadusa, de geavahat doahpagiid *tákta* ja *posišuvdna*.

Tákta

Juohke távttas lea dušše okta deaddostávval ja das sáhttet dasa lassinn leat okta, guokte dahje golbma deattohisstávvala:

deaddostávval	deattohisstávval	deattohisstávval	deattohisstávval
<i>leat</i>			
<i>lea-</i>	<i>ba</i>		
<i>leab-</i>	<i>ki-</i>	<i>me</i>	
<i>beat-</i>	<i>na-</i>	<i>gii-</i>	<i>guin</i>

Deattohisstávvalat sáhttet leat vel eambo jos sátnái laktásit vel laktapartihkkalat:

beat-na-gii-guin-go-son

Sániin lea eambo go okta tákta jos dain lea eambo go okta deaddostávval. Lea deaddostávvaliid mearri mii čájeha man mánaga távttas sánis leat (“|” čájeha táktaráji):

Guokte távttas: *muitta* | *laddat*

Golbma távttas: *muitta* | *ladda* | *goabtit*

Njeallje távttas: *muitta* | *ladda* | *goadá* | *šeimmet*

Posišuvnnat

Posišuvnnaid vuodul sáhtta čilget távttaid ráhkadusa. Mii leat jo oaidnán ahte távttat čohkiidit stávvaliin ja stávvalat fas čohkiidit fonemain. Nu sáhttaga távttas osiid govvidit stávvaliiguin ja fonemaiguin. Dat ortnet mo sániid ráhkadus čohkiida fonemain, gohčoduvvo fonotáksan (vrd syntávssain). Fonotávssa čilgemis geavahuvvojit posišuvnnat main lea juohkehaččas iežas

namahus. Posišuvnnaid vuodul de sáhtta čilget makkár fonemat ja fonemaovttastumit sáhttet leat man sajis. Čállingielas dán vuogádaga vuodul sáhtta čilget omd. makkár posišuvnnas *č*-bustávva sáhtta leat ja gokko dat ii sáhte leat.

Čájebit – stávvaliid mielde *čá-je-bit*

Posišuvnnaid mielde:

álgu	vokála- guovddáš	konsonánta- guovddáš	soggi	konsonánta- ravda	vokálaravda	loahppa
č	á	j	e	h	i	t

Távttat čohkiidit sierralágan posišuvnnain. Áidna bákkolaš posišuvdna lea távttas dat mii guoddá deattu, namalassii vokálaguovddáš. Vuolábealde oainnat mo dáid sániid táktaráhkadus lea: *o, in, de, mun, álli, málli, mállin, áliide, máliide, áliidan, máliidan*

álgu	vokála- guovddáš	konsonánta- guovddáš	soggi	konsonánta- ravda	vokálaravda	loahppa
	o					
	i					n
d	e					
m	u					n
	á	ll	i			
m	á	ll	i			
m	á	ll	i			n
	á	l	i	id	e	
m	á	l	i	id	e	
	á	l	i	id	a	n
m	á	l	i	id	a	n

Go sánis lea eambo go okta tákta, de daid gaskkas lea skárru (limes):

oaidnaleimmet: *oaidna* (vuosttaš tákta)
 l (skárru/limes)
 eimmet (nubbi tákta)

čoačkildeimmet: *čoački* (vuosttaš tákta)
 ld (skárru/limes)
 eimmet (nubbi tákta)

Lea stávvaljuohku mii mearrida mo skárru juohkása távttaide, omd *oaid-na* | *leim-met* ja *čoaak-kiil* | *deim-met*.

Sojaheapmi

Sámegeiela sojahuvvon sániin dahket vearbbat ja substantiivvat stuorámus oasi. Danin mii geahččat vuos dáid sátneluohkáid sojaheami:

sátneluohká	kategoriija	sárggus
vearba	modus	indikatiiva konditionála potentiála imperatiiva
	áigi	presens preterihitta
	persovdna	1. persovdna 2. persovdna 3. persovdna
	lohku	ovttaidlohku (sing.) guvttiidlohku (dual.) mánnggaidlohku (plur.)

Dát sojahankategoriijat dahket ahte vearbain leat oktiibuot 45 finihhtahámi. Dasa lassin vearbain leat vel 14 infinihttahámi.

sátneluohkká	kategoriija	sárggus
substantiiva	kásus	nominatiiva akkusatiiva/genetiiva lokatiiva illatiiva komitatiiva essiiva
	lohku	ovttaidlohku mánnggaidlohku

Substantiivvaid sojahuvvon hámit leat oktiibuot 11. Jus geavaha oamastangehčosiid, de sojahuvvon hámit gártet oktiibuot 93 (mánnggaidlogu nominatiivvas leat dušše 1. persovnnaid hámit).

Go váldá vuhtii ahte dálá gielas eai baljo olus geavahuvvoge oamastangehčosat, de gáibida vearbasojaheapmi eambbo morfologalaš máhtu go substantiivvaid sojaheapmi. Nuppe bealis fas leat nomeniin mealgat eambbo sátnemáttatiipat go vearbain, nomeniin leat 48 tiippa ja vearbain leat fas 7. Dáid sátnemáttarohusain leat eatnašat dakkárat mat gusket konsonántaguovddáža, soggevokála ja loahppakonsonántta molsašuddamiidda. Dáid hálddašeapmi lea leksikálalaš máhtu duohken, daningo ferte jo sáni oahpahaladettiin diehtit omd. molsašuddá go loahppakonsonánta h:in, d:in, g:in vai b:in: *ámmát – ámmába, suohkat – suohkada, čuoivvat – čuoivvaga, áhkkeut – áhkkeuba*. Dát fonemamolsašuddamat, muhtin dáhpáhusain maiddá seailumat, lea oassi sáni sojaheamis.

Go de áigut iskat govvidit sámegiela vearbasojaheami morfologiija, de mii dárbbášat dasa ”bargoreaidduid”. Go mii ná áigut čilget giela gielain, de dát min bargoreaidduid leat tearpmat. Tearbma lea sátni (gielalaš hápmi) mii govvida čielgasit ráddjejuvvon doahpaga (jurddagova). Dat mii dahká ahte mii earuhit tearpma ja sáni, lea ahte sátni sáhtta geavahuvvot viidáset ja eahpedárkilat mearkašumis. Tearbma fas lea čielgasit ráddjejuvvon. Dat maid tearbma govvida dahje muitala, dan jurddagova, lea seamma go tearpma definišuvdna. Danin leage sátni *tearbma*

dakkár mii gullá fágagillii, ja fágagiella fas lea, nugo sátni juo muitala, dakkár giella mii geavahuvvo fágaássiid čilgemis. Tearbma bohtá latiinnagielas *terminus*, mii máksá seamma go ráđji, dat nappo muitala ahte tearpmas lea čielgasit ráddjejuvvon mearkkašupmi.

Vearbbaid sojameami čilgemii mii geavahit sihke dakkár tearpmaid mat gusket sátneráhkadusa govvideapmái oppalaččat ja dakkár tearpmaid mat gusket dušše vearbasojameapmái.

3.5 BARGOSEMINÁRA 27.-28.08.02 KÁRÁŠJOGAS

3.5.1 Morfologija – Muhtin vearbahámiid morfologalaš variášuvdna - Else Turi

Morfologijas leat guokte oasi:

Sátnesojaheapmi	ja	sátneráhkadeapmi
sihkun		sihkkut sihkaldat
sihkut		
sihkku		

Vearbbas leat dát oasit:

<i>Mátta</i>	<i>áigi</i>	<i>modus</i>	<i>persovdna/lohku</i>	
Bođi	i		me	bođime
Boađá		š	in	boađášin

Mo mánát sojahit vearbbaid (Kárášjoga mánáidskuvlla 12 jahkásaččat):

Sáme gielas lea indikatiiva dábálemos, ja mánáid hállangielas lei indikatiiva dábálaš, muhto sojahanvuogit ledje hui máŋgaláganat:

Synkopa (jienadat jávká):

- a) ráhka,d,etne > ráhka,etne > ráhk,etne
- á) čohkká,j,etne > čohkká,etne > čohkk,etne
- b) ferte,b,eahtti > fert,eahppi
- ferte,b,ehtet > fert,ehpet

Lassi jietnadat:

b) ferte,b,eahhti > fert,j,eahppi

ferte,b,ehitet > fertj,,ehpet

Konditionála:

Vokálamáddagiin lea maiddáí guovttegeardásaš konditionáladovddaldat nu ahte daidda laktásit dábálaš dovddaldagat lassin:

boadášeimme > boadážeimme, boadášivččiime, boadáživččiime,
boadášivččuime, boadážiicčuime

Soitet diet guokte maŋimuš variántta leat danne go modusis leat variánttat omd **muitalit**-vearbba guvttiidlogu 1. per. variánttat *muitalivččiime, muitalivččuime*

Mearkkašahti lea *leat*-vearbba ml 3. p. hápmi. Dat viggá oažžut variántta mas lea golmmastávval j-loahppasaš mátta masa laktása preseansageažus:

livčče > livččejit

Jearahallan čájehe ahte potentiála hálddašedje mánát unnán. Vikkahedje kontitionálahámiid potentiálahámiid sadjái, ja eará háviid bidje indikatiivahámiid dovddaldagaid.

Imperatiiva:

Mii geavahat imperatiivva dábálačcat: 1. persovdna go hástit, 2. persovdna go gohččut/ávžžuhat ja 3. persovdna go miedihet/suovvat dahkat juoidá.

Dála suopmanis sáhttet leat seamma hámit indikatiivva preseanssas ja imperatiivvas:

imperatiiva	indikatiiva
máŋggaidl. 1. pr	máŋggaidl. 1. per
<i>muitaletnot</i>	<i>muitaletnot</i>

Imperatiivva máŋggaidlogu kontraktavearbba geažus ja indikatiiva bárahisstávval máŋggaidlogu geažus leat suddan oktii (b.st *mii letnot*).

Mánáid ovdamearkkat:
Boađe dál moai vulge.
Boahhti dál mii vuolgit.
Galge go moai mannat?

2. pers. guvttiidlohku:

boradeahkki ~ boradeahhti ~ boradeahte

Materiála vuodul sáhtta dadjat ahte mánat eai báljo dovdda imperatiivva 3. persovvna. Dušše moaddásis ledje ovdamearkkat mat čujuhit dan guvlui ahte hálddašit dahje dovdet 3. persovvna hámiid. Muhtun informánttain ledje molssaeavttut 3. persovvna hámiide:

Anne dal songe boahhá.	Bohtos dal
Divtte dal boahhtit	
Jus son boahhá, divtte boahhtit.	Jus bođeš, de bohtos
Anne dal boahhtiba.	Bohtoska
Anne dal bohtet	Bohtoset

Mátta- ja geažusmolsašuddan

Sojahanhámit mat árbevirolaččat eai let gullan suopmanii:

bođiibeahhti, boadášivččiibeahhti, ráhkadivččiibeahhti

bođii-

muitalei-

boadášei- + transfereansagehčosat

muitalivčči-

Transfereansagehčosat leat dakkárat mat sáhttet sirdásit omd preseansamáddagis preterihttamáddagii. Variánttaid molsašuddan dáhpáhuvvá fonologalaš njuolggadusrájáid siskkobalde omd

bođiide > bođiibeahhti > bođii,eahppi

Dákkár molsašuddan lea vejolaš maiddái danne go seamma diehtu bisuhuvvo:

<i>árbevirolaš hápmi</i>			<i>variánta</i>		
<i>bod̄i</i>	<i>i</i>	<i>det</i>	<i>bod̄i</i>	<i>i</i>	<i>behtet</i>
máтта	perf	ml 2. p	máтта	perf	ml 2. p
<i>bod̄i</i>	<i>i</i>	<i>ga</i>	<i>bod̄i</i>	<i>i</i>	<i>ba</i>
			<i>bod̄i</i>	<i>i</i>	<i>beava</i> (ii árbevirolas)
máтта	perf	gl 3. p	máтта	pre	gl 3. p

Suopmana ml. 2. persovnnas lea geažus –*behtet* ja maiddái otnongeažus –*bet* omd:

boah̄tibehtet *boah̄tibet*
čoh̄kkábehtet *čoh̄kkábet*

Áiggi mielde lea otnongeažus laktásišgoahtán bárahisstávval preterih̄tta máddagii:

muital̄eid̄det *muital̄eibbet*

Molsašuddan:

guv̄ttiidlogu 2. persov̄dna:	<i>muital-</i>	<i>-de, -beah̄ti, -dde, -beah̄tti, -bbe</i>	
guv̄ttiidlogu 3. persov̄dna	<i>muital- bod̄ii-</i>	<i>-gga, -bba -ga, -ba</i>	<i>muital̄eigga, muital̄eaībba bod̄iiga, bod̄iiba</i>
má̄nggaidlogu 3.persov̄dna	<i>bod̄ii muital</i>	<i>-det,- behtet -ddet, -behtet</i>	<i>bod̄iid̄det, bod̄iibehtet, bod̄iid̄det muital̄eid̄det, muital̄leibehtet, muital̄eibbet</i>

Muhtin mánát eai earuhan 2. ja 3. persov̄nna geh̄čosiid (synkretisma):

doai dah̄je soai leibbe
doai dah̄je soai leaibba

(buohtastahte mii *muital̄it, sii muital̄it*)

morfologalaš seaguhusat

guv̄ttiidlogut *-beidde bod̄ii-be-i-dde*
má̄nggaidlogut *-beiddet bod̄ii-be-i-ddet*

Eanet ovdamearkkat molsašuddamii:

Indikatiivva guv̄ttiidlogu 1. persov̄dna: *muital̄etne, muital̄etno, muital̄eadno*

Indikatiivva má̄nggaidlogu 1. persov̄dna: *muital̄at, muital̄etnot, muital̄eatnot*

Indikatiivva guvttiidlogu 2. persovdna: leahkki, *leabtti*, *leabte*

Imperatiivva guvttiidlogu 2. persovdna: *boradeahkkei*, *boradeabtti*, *boradeabte*

Imperatiivva mánggaidlogu 2. persovdna: *lebket*, *lehtet*, *lebket*

Imperatiiva mánggaidlogu 2. persovdna: *veabkehehtet*

Ovdamearkkat áiccalmahttet man girjái sojajeapmi lea. Viiddis sojahanvuogit dagahit moivvi jus mánáin eai leat buorit láidesteadjit. Skuvllas ferte nannet lohkan- ja čállingiela. Lohkangirjiin eai leat nu olu váriánttat go hállangielas.

3.5.2 Mo metodalaččat bargat morfologijain? – Nils Øivind Helander

Mii lea sámegiela mearkkašumiguoddi? Go sulastahtá ja bálddastahtá sámegiela ja dárogiela oaidná sihke erohusaid ja ovttalágan beliid:

Dárogiella		Sámegiella	
S-O-L-A	bustávdássi	M-Á-N-N-Á-N	
SO-LA	stávvaldássi	MÁN-NÁN	
SOL-A	morfema dássi (unnimus oassi mas lea mearkkašupmi)	MÁNNÁ-N	
barn		mánná	Sámegiela lea sáni
barn+s	Aglutinašovdna	máná	sis erohus
		<u>mánnán</u>	aglutinašovdna

Dát ovdamearkkat čájehit manin lea deatalaš áiccalmahttit dássemolsašumi, ja aiddo danin leage deatalaš stávvaljuogu hárrjehallamiiguin álggu rájes cieggadit gemináhtaid (duppalkonsonántaid) ja guovddáškonsonántaovttastumiid molsašumiid. Essivaovdamearka *mánnán* čájeha mo sojajeamis sáhtá leat čielgasit laktáseaddji morfema (n). Genetiivaovdamearka *máná* čájeha mo sáni sis jietnadat erohusat guddet mearkkašumi erohusaid.

*Mun oainnán mánná.

Mun oainnán máná.

Sáhtá go muohtačalbmi oaidnit?

Sáhtá go muohtačalmmi oaidnit?

Sojahanhápmi suorggideapmi

Mánnán (essiiva) *mánáš* (diminutiiva)

Mo fuomášuhttit suorggideami?

- hállama vuodul álgit
- geavahit máná giela
- lohkan-teavsttain gávdnat suorggádusaid

álkimus: (álgit čállit) čálligoahit

Lohkan riggo-dahtta máná giela. Jus oahpaheaddji vuohtta ahte máná gielas eai leat šat dihto suorggádusaid, de sáhtta geavahit dan giellariggodahkii/gielladikšumii ávkin go hárbhallagoahit daid suorggádusaid maid mánat eai šat hálddaš.

Mo de geavahit morfologalaš máhtu?

čálá-n		
čálá-t	}	segmeanttat
čállá		
čálle	}	ii doaimma šat segmeanttaid mielde
čále		

Ovdamearkkat MÁ EALU LUHTTE girjjis:

Son oadđá bures	(buorre)
Má gullá	(gullat vai gullát)
Geatki ballá	(ballat vai ballát)

Jus oahppi lohkan-oahpahasas ii dovdda dákkár páraid, de dat dahká lohka vaddáseabbun. Lea ávkkálaš mánáide oahpahit dábbalaš suorggádusaid.

Bargogirjjis: Ivdne gova! > Ivdni – substantivvas ráhkadit vearbba.

Suorggádusat AÁBC-girjjis:

johttat	njoahcut	dulbet (duolba)	oahpaheaddji
illudit	jođánit	riegádahttit	jurddašit
šerrosit	dárbbasit	báhkanit	njávkkadit
suoldnat	gilvvohallat	jođadat	čierastallan

Dáid suorggádusaid sáhtta oahpaheaddji ja oahppit ovttas suokkardallat sihke eará suorggádusaid ektui ja vuodđohámiid ektui. Omd *njoabcut, njoabci, njozohallat* dahje *dárbbasit, dárbbaslaš, dárbu*.

Oahpaheaddji fertte muitit ahte mánáid hállangiella lea girjái ja ahte čállingiella lea normerejuvvon.

3.6 BARGOSEMINÁRA 26.-28.11.02 SUOLOČIELGGIS

3.6.1 Vásáhusat suoma álgooahpahas - Nils Øivind Helander

Erohusat suoma ja dáža beale oahpaheamis:

Suopma	Norga
<p>Oahppaplána: Asehis girji mü geatnegahtta gieldda ja skuvlla ráhkadit konkrehta oahppoplána stáhta oahppoplána vuodul – ja nu dahkkojuvvo</p>	<p>Oahppoplána: -Assás lossa girji (3,2 kg) -Dasa lassin galggašii juohke gielda ja skuvla ráhkadit báikkalaš plána</p>
<p>Giellaoahpahas: -Leat čielga mihttomearit maid galgá sáhttit árvvoštallat ovttaláhkai miehtá riikka - čállingiella mávssolašvuohta deattuhuvvo - namahuvvo <i>eatnigiellan</i> - konkretiserejit jietnadagaid ja stávvaliid nu ahte dássemolsun automatiserejuvvo juo dekodema barggus</p>	<p>Giellaoahpahas: - Norgga beale plána lea hui oppalaš - Namahuvvo <i>Sámegiella vuosttasgiellan</i></p>
<p>Sámegiella - lea sámegiella oahpahas - giellastruktuvrrat ovttaláhkai</p>	<p>Sámegiella - lea sámegiella oahpahas - giellastruktuvrrat ovttaláhkai</p>
<p>Plána 1. luohkás (7 jahkásaš = Norggas dálá 2. luohkká) oahppi galgá oahppat lohkat ja čállit. Sullii 20% dovdet bustávaid go bohtet skuvlii (7. jahkásaččat)</p>	<p>Plána Lea beanta tabu álgit lohkan- ja čállinoahpuin ovdal go skuvlii álgá. 1. luohkás ráhkkanit lohkan- ja čállinoahppamii (6. jahkásaččat)</p>
<p>Oahppu 1974 rájes lea gáibiduvvon ahte oahpaheaddjis lea váldofága</p>	<p>Oahppu: - oahpaheaddjiskuvla</p>
<p>Vuordámušat Servodagas leat vuordámušat skuvlii. Badjelaš 20% ohppiin máhttet lohkat suomagiella go álget skuvlii, ja badjelaš 13 % ruotagielatmánát máhttet lohkat</p>	<p>Vuordámušat Skuvlii álget oahppat lohkat ja čállit</p>
<p>Formála gáibádusat -Beaivválaš hárrjehallangáibádus omd 2. luohkás ahte mánát máhttet hállat lunddolaš sámegiella seagutkeahhtá suomagiella - normerejuvvon giella - njuovžilit lohkat - ohcat sáni sátnegirjgis - oahppi lohka mielas sámegiell girjji - oahppi máhtta čállit iežas suopmana mielde</p>	<p>Formála gáibádusat Hui oppalaš: (2-luohká lohkan ja čállin - atnit bustávaid ja dađi mielde oamastit lohkan- ja čállindáidaga. Sii galget goallostišgoahhtit bustávaid go jietna ja bustávva leat sajáiduvvon, ja go sidjiide lea lunddolaš)</p>

- oahppi máhtta čállit smávva muitalusaid dahje máidnasiid	
--	--

Skuvlla lihkostuvvan lea hui ollu servvodaga oainnu duohken. Lea čájehuvvon ahte doppe gos lohkan- ja čállinoahpahus lea lihkostuvvan skuvllas, de eai gávdno eará erohusat go ahte oahpaheaddjis ja skuvlla jodiiheamis lei earenoamáš beroštupmi álgooahpahussii. Jus ii lean beroštupmi, de eai lean bohtosat ge nu buorit. Suomas lea nu stuora beroštupmi álgooahpahussii ahte sii gáibidit oahpaheaddjis váldofága.

KÄTS (kirjain, ääni, tavu, sana – bustávva, jietnadat, stávval, sátni)

Oahpaheaddji geavahii sihke analyhtalas, syntehtalaš ja LHV vugiid go ledje bargamin *n*-bustávain. Álggos logai máidnasa. Oahppit galge gávdnat sániid teavsttas. Ovtastáhtte lohkama ja čállima. Barge olu guldalit álgo- ja loahpajietnadaga. Robota borra *n*-bustáva nu ahte maŋážassii gullo dušše *n*-jietnadat: *n-n-n*. Hárjehallamis eai ballan guhkes sániin. Jus mánát eai loga guhkes sániid, de eai šatta buorit lohkkat. Go logat, de oahpat lohkat, lei filosofija.

3.6.2 Mii lea suorggideapmi ja mii lea sojabeapmi - Nils Øivind Helander

Sojabeapmi ja suorggideapmi erobusat

Sojabeapmi čielgaseamos dovdomearka lea ahte dat ovddasta syntávssalaš gaskavuodá. Sojahuvvon hámiid mearridit cealkaga eará oasis. Omd. fihihitta vearbahámi mearrida cealkaga subjeakta: *Mun čuoiggan. Mii čuoigat.*

Mihtilmas suorggideapmi dovdomearka lea ahte suorggádus ovddasta odđa iešbirgejeddji sátnemáddaga, omd.

Mun čuoiggan/ čuoigalan/ čuoiggastan

Dán jagi in oaidnán go moadde beasi/ beasáža/ beassádaga

Dás oaidnit ahte suorggádusat sáhttet leat vaikko guđeláganat go fal beare ovddastit seamma sátneluohká ja seamma morfosyntávssalaš sárgosa.

Sojahangeažusin fas eai sáhte leat go dušše dat mat devdet dihto syntávssalaš gáibádusaid. Omd. čuoivvoaš cealkagis a) ii leat dohkálas vearbahápmi eará go dat mii čuoivu subjeavtta persovvna ja logu, ja b)-cealkagis lea dohkálaš dušše dat substantiivahápmi (=akkustatiiva) mii deavdá objektagáibádusa:

a) *Mun čuoiggan/ *čuoigat/ *čuoigá*

b) *Rieban ruohtahii njoammila/*njoammilin/*njoammilat*

Nomeniid kásusat ja vearbaid persovdnagehčosat leat čielga syntávssalaš gaskavuoda almmuheaddjit. Olu sátnehámit mat árbevirolaččat lohkkovuođat sojahuvvon hápmin, eai rievtti mielde leat sojahuvvon hámit dákkár definišuvnna mielde. Omd. ii leat mihkkege syntávssalaš sárgosiid mii mearrida tempusa ja modusa. Lea han syntávssalaččat vejolaš dadjat: *Mun čuoiggan/čuigen/ čuoiggašin*. Syntávssalaš ágga guoská maiddá komparatiiva- ja superlatiivahámiide mat árbevirolaččat giellaoahppogirjjiin leat rehkenaston sojahapmái. Dáid hámiid han maid stivre eambo semantihkka go cealkaga syntáksa: *Mun lohken buorre/buoret/buoremus girjji*. Ii substantiivvaid lohkuge dán definišuvnna mielde ovddas čielga sojahuvvon hámi. Logu geavaheapmi maid lea eambo semantihkkii guoski ášši: *Ánde duddjui fatnasa/fatnasiid*.

Nuppeláhkai daddjon: čielga sojahangehčosiid dovdomearkan lea ahte duššefal okta áidna sojahuvvon hápmi lea vejolaš. Sojahamis ii leat válljenmunni, das ferte leat dat hápmi maid cealkkaoahppa das gáibida. Suorggideami dovdomearka fas lea ahte cealkka sáhtta bissut dohkálažžan vaikko earalagan suorggádus bohtá sadjai. Sáhtta maid dadjat ahte sojahapmi ja suorggideapmi deavdiba goappalágan dárbbuid. Sojahapmi deavdá cealkkaoahpalaš (syntávssalaš) dárbbuid ja suorggideapmi fas deavdá mearkašumi (semantihkalaš) dárbbuid.

Dássáži namahuvvon suorggádusat leat dakkárat mat dohkkejit seammalágan syntávssalaš ráhkadusas, muhto leat maid ollu dakkár suorggádusat mat eai heive seamma syntávssalaš ráhkadussii. Muhtin vearbasuorggádusat sáhttet geahpidit argumeantalogu, nugo omd. refleksiivavearba ja passiivavearba, nuppit sáhttet fas lasihit argumeantalogu, omd. kausatiiva. Dasto leat vel dieđus olu suorgásat mat rievdadit sátneluohká ja dan geažil eai šat heive seamma syntávssalaš ráhkadussii.

3.6.2.1 Mo sojahapmi ja suorggideapmi bohtá ovdan sátneráhkadusas

Dan láhkai sojahapmi ja suorggideapmi leaba seammalágan albmoneamit ahte sátnemáddagii laktojuvvo lassimorfema. Erohus lea ahte dát morfemat gullet sierra joavkkuide. Sátneráhkadusa sáhtta govvet ná:

SÁTNEMÁTTA + SUORGGIS + DOVDDALDAT + GEAŽUS

girjjá ž i id

Dás earuhuvvojit sátnemáddaga lassin golbma morfemaluohká: **suorggis, dovddaldat ja geažus**. Dán juohkima sáhtta bealuštit ráhkadusa ortnega (morfofátvssa) vuodul. Suorggis laktása dastán sátnemáddagii, dasto čuovvu dovddaldat ja geažus. Substantiivvain sáhtta maid bealuštit dán lágan juohkima syntávssalaččat (geahča: morfosyntáksa) danin go dušše geažus deavdá vealttakeahces dárbbu. Suorgásat leat oalle ollu, sullii čuođemađe, ja dat sáhttet leat máŋga maŋŋálagaid, omd. *viebka-l-adda-goabi-(t)*.

Dovddaldagat leat morfemat mat ovddastit nomeniid logu ja vearbaid tempusa ja modusa. Árbevirolaš vuogi mielde dátge leat rehkenaston sátneparadigmmaid sojahuvvon hámiide, eaige dalle leat earuhuvvon sojahangeažusin. Dákkár čuoldinvuohki heive bures sátnehámiide main leat morfemat mat ovddastit sierranas morfosyntávssalaš sárgosiid, omd. *daga-hi-včče-n*, mas sátnemáddaga čuvvot suorggis, dovddaldat ja geažus. Muhto sámegeielas leat olu dakkár sátnemáddagat maid sojahuvvon hámiin ii leat vejolaš čuoldit buot morfosyntávssalaš sárgosiid gulli morfemaid oktiisuddama geažil, omd. *daga-hi-včče* (3.p.pl.), muđui go rehkenastá maid nollamorfemaid (Ø):*daga-hi-včče-Ø*.

Mihtilmas sojahangehčosat leat nomeniid kásusgehčosat ja vearbaid persovdnagehčosat. Dáid morfemaid lassin bohtet vel oamastangehčosat mat sáhttet leat sojahangehčosiid maŋis:

SÁTNEMÁTTA +	SUORGGIS +	DOVDDALDAT +	SOJAHANGEAŽUS +	OAMASTANGEAŽUS
girjjá	ž	i	idd	iset

Nomeniid sojahanminstaris gávdno spiehkastat dán lágan morfemaortnega ektui, omd *girjjá-ž-i-idd-iset-guin*. Dát čájeha ahte *-guin* morfema lea seamma sajis go dábbalaš postposišuvnnat ja postposišuvnnaid luohkkái dát morfema leage álggu rájes gullan.

3.6.2.2 Mo dasto bargat fáttáin skuvllas

Maiddái dán fáttá hárbhallamis lea deatalaš álgit daiguin áššiiguin mat leat mánáide oahppásat. Álggus sáhtta oahpaheaddji ja oahppit ovtta guorahallat diminutiivaid, sihke nomeniid ja vearbaid. Dát leat dakkár suorggádusat maid mánát máhttet. Buohkat sáhttet dadjat man nu substantiivva ja vearbba mas sáhtta ráhkadit diminutiivahámi. Mánát geat dovdet dušše muhtin diminutiivahámi besset ná oahppat mo álkit ráhkada diminutiivahámi maiddá dakkár sániin maid sii eai leat ovdal gullan, omd. *spibkáraš, geađggás* ja *náloš*. Lea hui deatalaš ahte oahppet dáid hámiid geavaheami *unna* ja *uhca* adjektiiivaid oktavuodas.

Sáhtta de joatkit ovdamearkaiguin mat heivejit seamma cealkagii ja ságastallat mearkašumi erohusaid birra. Dákkár ovdamearkan heivejit dábalaš suorggádusat nugo diminutiivvat, momentánat, frekventatiivvat ja kontinuatiivvat. Ii dás leat jurdda ahte mánát galget oahppat suorggádusaid namahusaid, baicce ságastallat mearkašumi erohusain ja nyánsain.

Olmái leikkui čázi fárpalii
 leaikulii
 leikii
 leikestii
 leikkodii

Go ná geavaha gárvves celkaga, de álkibut sáhtta bissut suorggiduvvon hámiin.

Bođu sániid geavaheamis ovdamearkan bohtet hui álkit sojahusat suorggádusaid lassin. Dákkár hárjehusaid sáhtášii dahkat ovdal go ba earuhage sojahusa ja suorggádusa. Dalle livččii sáhka dušše oahpes sátnehámiid geavaheamis mas beasašii iskat ráhkadit nu ollu rivttes sátnehámiid go vejolaš. Dáid sániid heive vuos čállit ja dasto bargun sáhtášii leat hutkat cealkagiid maidda dat heivejit.

Sáhtta maiddái ohcat suorggiduvvon sániid teavsttain ja ovtta guorahallat mas dat leat ráhkaduvvon. Mánggii sáhtta leat váttis gávdnat mii lea vuodđosátni, muhto ii das dárbbáš ballat. Válđoáššiiin berre leat beassat oahppat suorggádusaid maid sáhtta geavahit sihke hállamis ja čállimis.

Gielladikšuma oainnus ferte fuolahit ahte sámegejala syntehtalaš dadjanvuogit eai vajálduvvo dárogejala báidnin analyhtalaš dadjanvugiid dihte. Danin sáhtta fertet muittuhit ja hárjehallat dakkár suorggádusaid go *gáfestallat*, *dolastallat* ja *spáppastallat*. Dálá mánáid gielas orrot maid vuotimin dakkár analyhtalaš dadjanvuogit go “šaddat divrras” *divrut* sadjái ja “šaddat čáhppat” *čáhppodit* sadjái. Lea danin deatalaš ahte oahpaheaddji guorahallá dakkár beliid suorggádusaid geavaheamis vai sáhtta rávvat ja ieš leat gielalaš ovdagovvan suorggádusaid geavaheamis.

4 BAGADALLAN

4.1 OPPALAČČAT

Plána mielde galge oahpaheaddjit oažžut mánnosaččat bagadallama. Bagadallama rámma lea leamaš čieža diimmu juohke mánu. Dán rámmii gullá sihke ovdabargu, observeren, bagadallan ja referáhtačállin, muhto ii mátkeaigi. Bagadalli bargu lea leamaš fágalaš ságastalli ja guldaleaddji. Oahpaheddjiin lea leamaš válđoovddasvástádus buktit ovdan áigeguovdilis čuolmmaid ságastallamiidda. Ii leat leamaš deataleamos ahte oahpaheaddjit čuvvot bagadalliid rávvagiid, muhto ahte bagadallan lea ožžon oahpaheddjiid jurddašit áššiid vuđolaččat, soaitán fuomášan eará áššiid ja oaidnán áššiid eará perspektiivvas. Válđu bagadallamis lei oažžut oahpaheddjiid birget buorebut ja oaidnit váikkuhusaid dain válljejumiin maid sii dahke. Gažaldagat ledje álggus: Maid leat bargan? Manne? Mo lea mannan? Mii lei buorre?

Skuvla	2001 čavčča lohkanbadji	2002 giđa lohkanbadji	2002 čavčča lohkanbadji	oktiibuot
Billávuona	II	III	II	7
Buolbmága	II	IIII	I	8
Guovdageainnu	I ² III	IIII	III	12
Kárásjoga	I ³ I	IIII	IIII	11
Láhpoluobbala	I	IIII	III	10
Máze	III	IIII	I	8
Unjárgga	I	I	II	4

4.2 LOHKANISKAN

Juohke luohkká-oahpaheaddji válljii ovttá oahppi gean prošeaktaáiggis galggai čuovvut earenoamážit. Oahppi galggai leat dábálaš oahppi mas eai galgan leat earenoamáš váttisvuodát. Dán oahppi lohkanmáhttu galggai oahpaheaddji duđaštit go jeavddalaččat čálii loggagirjái ja devddii dekodenskovi (gč mildosa). Dekodenskovvi lei ráhkaduvvon ja heivehuvvon sámegeiel ohppiide Marit Oftedal Pedersen skovi *Systematisering av observasjon* vuodul (gč 2. mildosa). Dasa lassin galggai bagadalli juohke háve go lei bagadallan iskat lohkančehppodaga. Oktiibuot leat 10 oahppi (okta juohke luohkás) čuovvoluvvon dárkileappot geahččat sin lohkanstrategiijaid ja lohkanovdáneami.

² Oktasaš bagadallan Kárásjoga ja Guovdageainnu joavkkuin

Mánná oahppá hállat go gullá olbmuid hállamin. Danne go mánás lea lunddolaš dárbu gulahallat, de dat áddehallá ja oahppá dihto giela dahje eanet gielaide. Nu ii leat lohkan- ja čállinoahpuin. Lohkangálgga fertte oahppat. Lohkan-ja čállindárbbu fertte ráhkadit. Vaikko soames mánát ohppet lohkat ieža okto, de orrot eanaš mánát gáibideamen ahte lohkanohppan dáhpáhuvá pedagogalaš láhččojuvvon dáhpáhusan. Liv Engen (1999) čállá nákkosgirjjistis ahte lohkan lea eahpelunddolaš dan áddejumis ahte olmmoš biologalaččat ii leat preprogramerejuvvon ovddidit lohkangálgga. Engen dadjá ahte sus gii áigu oahppat lohkat, ferttejit leat dábálaš gielalaš gálggat, muhto son fertte maiddái leat ovdánahtán fonologalaš didolašvuoda ja sus fertte leat vuodđudeaddji didolašvuodta čállingiela mearkkašumi ja doaimmaid birra.

4.2.1 Álgo lohkanbadji (2001`čavčča)

Oahppoplánas daddjo ahte 2. luokás galget *oahppit atnit bustámaid ja dađi mielde oamasit lohkan- ja čállindáidaga. Sii galget goallostišgoahhtit bustámaid go jietna ja bustávva leat sajáiduvvan, ja go sidjiide lea lunddolaš dan dahkat* (O97S:128).

Oahpaheaddjit dan čieža skuvllas välljejedje iešguđetlágan metodaidda álgolohkanoahpaheapmái. Oahppit ledje iešguđetge dásis; muhtimat máhtte jo lohkat, earát fas eai orrun láddan ge lohkanohpaheapmái. Oahpaheaddji bargu lei inspireret ja movttidahttit ohppiid nu ahte lohkanohppu galggai dovdot positiivvalaš doaibman mii lei somá. Dáid ohppiid gaskkas vällji oahpaheaddji dan oahppi gean earenoamážit galggai čuovvolit. Dán oahppis galge leat dábálaš skuvlanávccat, eai lohkanválttisvuodat ja ii ge earenoamáš čeahppi.

Álgolohkanbadji geavahuvvui gávdnat dan oahppi ja maiddái sajáiduhttit bagadallama. Ii buot oahpaheddjiide lean nu lunddolaš ahte eará olmmoš bođii luohkkálatnjii.

³ Oktasaš bagadallan Kárášjoga ja Guovdageainnu joavkkuin

Skuvla	metoda/girjjit	galle diimmu	bustávat	stávvaljuohkin	galle luohká
Billávuona mánáidskuvla	AÁBC Gollegielaš LHV		unna		1
Buolbmát mánáidskuvla	AÁBC Gollegielaš		unna		1
Guovdageainnu mánáidskuvla	AÁBC		unna		2
Kárášjoga mánáidskuvla	ieža čállán teavsttaid LHV	5	stuorra	stávvaljuohkin	3
Láhpoluobbala skuvla	Inger Seierstad girjjit	4	unna		1
Máze skuvla	Inger Seierstad girjjit	3-4	unna		1
Unjárgga skuvla	AÁBC Inger Seierstad girjjit		unna		1

Dán logi oahppi gaskkas ledje čieža nieidda ja golbma bártni.

4.2.2 Nubbi lohkanbadji (2002`gíđa)

Astrid Skaathun (1992) čállá ahte buorre dekodengálga lea go lohkki hálddaša sihke fonologalaš ja ortográfalaš dekodestrategiija. Lohkki ferte máhttit geavahit dárbbu mielde goappašiid lohkanstrategiijaid ja lonohallat dan guovtti gaska. Goappaš strategiijat gáibidit ahte lohkki lea dovdaohtán bustávid. Jus bustávamáhttu lea váilevaš dahje ii oppa leat ge, de dat dagaha váttisvuodaid. Jus lohkki galgá sáhttit hukset sániid ortográfalaš identiteahtta, lea eaktun ahte sus lea bustávamáhttu. Sihkkar ja automatiserejuvvon bustávamáhttu lea lohkanálggaid geađgejuolgi. Juohke áidna bustáva maid mánná lea oahpahallamin, ferte darvánit máná guhkesáiggimuitui nu ahte mánná muitá mii hámiid bustávas lea, mo dan dadjá, ja ahte mánná fáhte dan ahte dihto bustávahápmi gullá dihto bustávajietnadahkii.

Go nuppi luohkás gerge, ledje eanaš luohkát bargan badjelaš 20 gráfemain. Ii oktage luohkká lean bargan buot gráfemaiguin.

4.2.3 Goalmmát lohkanbadji (2002`čakča)

Go goalmmát lohkanbajis gerge, ledje buot luohkát geargan giedahallamis sihke unna ja stuora bustávid. Eanaš oahppit dovde buot bustávid, ja moattes dovde dušše moadde bustáva. Lea stuorra erohus lohkanmáhtus. Muhtimat leat joavdan lohkama bajimuš dássái, lohket ortográfalaččat, ja geavahit fonologalaš lohkama ja stávvaljuohkima veahkkin go teavsttas leat apmasat dahje guhkes sánit. Lea maiddá hui stuorra erohus daid ohppiid gaska maid oahpaheaddjit beannotjági ovdal árvoštalle leat dábálaš oahppin: eai earenoamáš čeahpit ja sis eai

ge galgan leat lohkanválttisvuodát. Muhtimat sis lohket earenoamáš bures, ja muhtimat leat ain oahpahallamin lohkat. Sii geat leat ain oahpahallamin, máhttet gal lohkanteknihka, muhto eai dovdda buot bustávaid ja nu eai hálddaš lohkanválgga.

4.2.4 Mo oahppit geavatláččat hálddašedje fonema ja gráfema oktavuodaid

Vuosttas oahppi:

Nuppi luohkás geavahii fonologalaš strategiija, muhto cuoŋománu rájes logai ollu sániid ortográfalaččat. Go boastut logai sániid, de geahččalattai sáni lohkat odđasit dassá go fáhtii sisdoalu. Sus lei ovdamearkka dihtii á-jietnadat hui lahka ea-jietnadaga nu ahte sáhtii álggos lohkat *leavvu* go lei *lávvu*. Go sisdoalu mielde áddii ahte sátni fertii leat *lávvu*, de divui á-jietnadaga ea:s á:i. Su lohkanstrategiija lei logadettiin go gulai ahte ii šaddan albma sátni ja danne ii cealkagis sisdoallu, de dalle divodii sáni dassá go oaččui sisdoalu. Son logai dávjá teavstta buorebut go das ledje unnabustávažat. Álggos lávejit sánit mat čállojuvvojit earaláhkai go suopmanis daddjojit, dagahit váttisvuodaid omd *VIEL-PÁI-GUIN*, muhto go ain lei geahččaladdan lohkat, de láve dadjat daid iežas suopmana mielde *vel-pái-jun*. Bustávat č, ƞ, ǰ (ii máhttán ieš dan dadjat, dajai r-guvlui), z ja ž eai lean vel sajjáiduvvan go gearggai 2. luohkás, muhto máhtii buot bustávaid go dát prošeaktaáigodat nogai. Dalle son maiddái logai bures ortográfalaččat.

Nubbi oahppi:

Nuppi luohkás dovddai buot bustávaid ja diđii mat vokálat, konsonánttat ja diftoŋggat leat. Hálddašii sihke ortográfalaš ja fonologalaš lohkama. Geavahii maiddái stávval-lohkama strategiijan go logai. Seaguhii sihke stuora ja smávva bustávaid go čálii. Buot bustávaid čálii ovttastuorrán. Goalmmát luohkás logai teknikkalaččat bures, muhto ii ožžon olu mielde sisdoalus. Son geavahii unna bustávažiid, muhto ii oru gal dan áibbas automatiseren.

Goalmmát oahppi:

Ii lean álki iskat go láve biehttalit lohkamis. Son geavahii badjelmearálaš fonologalaš strategiija nu ahte diftoŋggaid maiddái logai fonologalaččat guoktin jietnahkan. Nagodii lohkat ovttastávvalsániid, muhtin guovttestávvalsániid, muhto ii golmmastávvalsániid. Ii nagodan oažžut sisdoalu. Ii nagodan lohkat teavstta mas ledje unnabustávažat. Go nuppi luohkás gearggai, ledje ain olu jietnadagat ja gráfemat maid ii dovdan. Sus lei unnán ovdáneapmi goalmmát luohká čavčča. Gemináhtta *dj* dagahii váttisvuodaid, nu maiddái konsonánttaovttastumit *htt-bt*, *hpp-bp*.

Njealját oahppi:

Nuppi luohkás máhtii buot gráfema/fonema oktavuodaid. Dovddai diftonggaid. Geavahii ortográfalaš lohkama go logai, muhtu jus lei dárbu, de geavahii fonologalaš strategiia (amas dahje guhkes sánit). Čálii stuora bustávid. Goalmmát luohkás logai njuovžilit ja máhtii čilget teavstta sisdoalu. Geavahii stávvallohkama strategiijan logadettiin. Geavahii stuora bustávid go čálii.

Viđat oahppi:

Álggos logai badjelmearálaš fonologalaččat ja geavahii bustávajienaid: *B šattai be, G šattai ge* omd logai sáni *GUV-GE: GE-U-VE-GE-E*. Sus lei guhká maiddái logográfalaš dássi, árvádatat vaikko stávvaliid lei lohkan riehta. Dovdui hui bures ahte ii ožžon sisdoalu mielde logadettiin, go sáhtii áibbas eará sáni árvalit maŋŋá go lei cealkaga riehta lohkan. Loahpageahčen nuppi skuvlajagis lei mearkkašahtti lohkanovdáneapmi: lohkaŋođii jietnadagaid mielde ja heitti árvádeamis. Ledje olu jietnadagat ja gráfemat maid ii muitán go gearggai nuppi luohkás. Goalmmát luohkás luohkagaŋođii alccesis, ii dárbbášan šat geahčastit oahpaheaddjái oážžut duođastusa ahte logai sáni riehta. Logai ain fonologalaččat, muhto ii šat nu badjelmearálaččat. Sus lea leamaš ovdáneapmi lohkamis.

Guđat oahppi:

Nuppi luohkás dovddai buot bustávid go oahpaheaddji dajai daid jietnadagaid, muhtu go ieš galggai mitalit mat daid bustávid jietnadagat leat, de ii lean sihkar *č*, *ž* ja *ž* jietnadagaide. Logai fonologalaččat, muhtu geavahii maid muhtumin ortográfalaš lohkama. Seaguhii oa ja uo. Čálii smávva bustávid ja geavahii stuora bustáva namain ja muhtumin álggos cealkagis. Goalmmát luohkás logai bures tehnikkalaččat, muhto ii fáhten nu bures sisdoalu. Seaguhii sámegeiel ja dárogeiel o/å ja u/o.

Čihččet oahppi

Dovddai buot bustávid ja logai ortográfalaččat eanaš áiggi. Guhkes amas sániid logai fonologalaččat ja geavahii stávvaljuohkima veahkin. Vaikko lohkanohpahus lei dáhpáhuvvan teavsttaid bokte main ledje unnabustávažat, de válljii álo čállit suorabustávid go ieš čálii. Goalmmát luohkás logai ortográfalaččat, muhto linjjáid mielde, iige cealkagiid mielde. Son logai njuovžilit, ja sáhtii kommenteret sisdoalu logadettiin, muhto ii máhttán sisdoalu čilget iežas sániiguin.

Gávccát oahppi:

Ledje olu jietnadagat ja gráfemat maid ii dovdan loahpas nuppi skuvlajagi. Ii geahččalan ge lohkat daid sániid main ledje bustávat maid eai lean vel oahppan. Logai hui fonologalaččat, ja nu jaskadit ahte lei váttis gullat maid logai. Geahččalattai jávohaga lohkat sániid dassáži go áddii sáni.

Geavahii guhkes áiggi lohkat teavsttaid. Son malssiidii bustámaid o-u (*dolla* šaddá *dulla*) ja b-d (*bussá* šaddá *dussá*). Son ii dovdan bustámaid c-č-đ-f-h-j-ŋ-p-š-t-z-ž go nubbi skuvlajahki nogai.

Goalmmát luohkás lea sus leamaš mearkkašahtti ovdáneapmi. Son ain gal logai fonologalaččat, geavahii eanet jiena, muhto ádjánii lohkamiin go buot fonema/gráfema oktavuodát eai lean vel sajáiduvvan. Sus ledje earret eará váttisvuodát d, đ, p, á, z ja t bustávaiguin. Son vikkai maiddái lonuhit vokálaid (a logai i) ja logai vokálaid diftongan: u šattai uo ja o šattai oa.

Ovccát oahppi:

Goalmmát luohkás logai oahppi ortográfalaččat, muhto go giella ii leat nu nanus, de lea váttis earuhit sániid main leat gemináhtat. Sánit šaddet hui ovttalágánat.

Logát oahppi:

Goalmmát luohkás logai ortográfalaččat. Son logai hirbmat johtilit ja sus lei nu hoahppu geargat lohkamis. Son logai linjjáid mielde iige cealkagiid mielde, ja son ii nagodan divvut boastuvuođaid lohkamis.

4.3 OAHPAHEDDJIID ÁRVVOŠTALLAN

Bagadallan lei fálaldat oahpaheddjiide. Sissel Gaup, Anne Dagmar Biti Mikalsen ja Kirsten Wirkola leat leamaš bagadallit dán áigodagas. Juohke bagadallama maŋŋil livčče oahpaheaddjit galgan árvvoštallat bagadallama čálalaččat (gč 3. mildosa). Dát oassi ii leat lihkostuvvan. Joavkoevalueremis go olles prošeaktaoassi árvvoštallojuvvui bođii hui čielgasit ovdan ahte oahpaheaddjit oaivvildedje ahte dákkár skovit ráhkadedje sidjiide liige barggu maid sii eai nagodan bargat.

Loahppa árvvoštallamis (10 vástádusa) mii lei čálalaš, árvvoštalle oahpaheaddjit mo sii leat ožžon ávkki bagadallamis.1 ii leat vástidan maidege, 1 dadjá áhte ii dieđe bagadallamis maidege ja 8 vástidit ahte sidjiide lea leamaš buorre ávki bagadallamis:

- hui buriid rávvagiid, ideaid ja fuomášuhttimiid
- lean ožžon hui buriid rávvagiid
- lean ožžon hui ollu ávkki ja lean oahppan ollu

- lean ožžon hui buori veahki ja neavvuma. Bagadalli lea maid oaidnán ohppiid ovdáneami, son lea maid dávjá addán ráđi mo bargat ohppiiguin geain lea váttisvuohta lohkamiin ja čállimiin.
- lean ovttaládje ferten smiehttat maid barggan ja maid iskkan dassái go son boahtá
- beassat ságastallat mo ain viidáseabbot

4.4 LOAHPPA

Proševtta nuppi oasis lea juohke bagadalli ieš gávdnan lohkan-teavsttaid, ja bagadalliid gaskkas ii leat leamaš formálalaš ovttasbargu vaikko leat geavahan guhtet guimmiideaset teavsttaid. Marjit áiggis leat bagadallit oaidnán ahte oktasaš deaivvadeamit leat dárbbaslaččat sihke dan dihtii ahte ovttastahttit lohkan-teavsttaid ja maiddái dan dihtii ahte lonohallat vásáhusaid. Bagadalli guovttos ravdasámiguovllu skuvllain leaba oaidnán dárbbu ahte diet skuvllat sáhttet ovttasbargat. Dáin skuvllain lea sámi biras hui unni ja danne orru dárbbaslaš ahte oahpaheaddjit sáhttet deaivvadit lonuhit vásáhusaid ja muđui geahččalit ovttasbargat oktasaš áššiide gávdnat čovdosiid. Eanet ravdasámeguovllu skuvllaid birra sáhtta lohkat sierra raporttas maid Jorun Høier Kjolaas lea čállán.

5 II - OASI ÁRVVOŠTALLAN

5.1 OPPALAČČAT

Nubbi oassi lea dál čađahuvvon ja oahpaheaddjit leat árvvoštallan prošeavtta oktagašlaččat čálalaččat (4. mielddus) ja joavkoárvvoštallamiin go prošeavttas lei maŋimuš bargoseminára. Dán háve eai leat rektorat bivdojuvvon árvvoštallat prošeavtta.

Prošeavtta nubbi oassi lea bistán beannotjagi. Dat mielddis buktá ahte muhtin oahpaheaddjit leat heaitán prošeavttas, ođđa oahpaheaddjit leat boahrán ja muhtimat lea leamaš virgelobis go oahppit ledje 2. luohkás dahje go ledje 3.luohkás.

skuvla	1. luohkká 2000	2001	2. luohkká 2001	2002	3. luohkká 2002
Billávuona	Edith Páve Sara Stødle	EP SS	EP SS	virgelohpi SS Solgunn Breivik	virgelohpi
Buolbmát	Haldis H. Seppola Unni Trosten	HHS UT	virgelohpi UT	virgelohpi UT	HHS
Guovdageainnu	Karen Inga Eira Ellen Marit O. Eira	KIE EMOE	KIE EMOE	KIE EMOE	KIE Inger Ellen Gaup
Kárásjoga	Sissel Gaup Mette Eira Astri Morottaja Evensen Anita Anti	SG ME AME AA	SG ME AME AA	SG ME AME	SG ME AME
Láhpoluobbala	Mirja Päiviö	MP	MP	MP	virgelohpi
Máze	Lena R. Hætta Marit K. Hætta Eira	LRH MKHE	LRH MKHE	Rávdna Gaup Eira	Josefine Somby
Unjárgga	Kari Sara Smuk Lilly Roska	KSS LR	KSS	KSS	KSS

Daid 19 oahpaheaddji gaskkas geat dán rádjái leat oahpahan sámeielas prošeaktaáiggis dáid luohkáid, leat dušše viđas (am. 26 %) čuvvon prošeavttas miehtá áiggi. Jáhkkinis čuočca dat olles prošeaktii go prošeavttas ii šatta dat kontinuitehta mii livččii leat sávahahtti, vaikko oahpaheddjiin geain lea leamaš virgelohpi, lea leamaš vejolašvuohta čuoččut bargosemináraid ja bagadallamiid. Ođđa oassálastiin eai leat dat fágalaš dieđut maid prošeaktajoavku lea ožžon, ja nu ii leat sis dat seamma prošeaktaáddejuvumi go sis geat leat čuvvon prošeavtta dássádit.

11 oahpaheaddji leat deavdán loahppaárvoštallan skoviid. Daid gaskkas leaba guovttis dušše leamaš prošeavttas dan maŋimus lohkanbaji (2002`čavčča), okta geas ii leat šat 3. luohkká nu ahte son lea árvoštallan dušše 2. luohká ektui. Okta gii lea leamaš mielde miehtá gaskka ii leat deavdán árvoštallanskovi. Danne eai soaba ohppiidlogut álgovárdosis (gč 1.4 čuoggá) ja dán árvoštallamis.

5.2 DÁN OASI PROŠEAKTAULBMILAT

Árvoštallama váldu lea geahččat mo prošeakta lea lihkestuvvan ulbmiliid ektui. Prošeavtta oppalaš ulbmil prošeaktačilgehusa mielde lea *geahččalan-, guorahallan- ja ovddidanbarggu bokte butkat lohkanmetodihka mii buoremusat heive ohppiide geain lea sámegiella vuosttasgiellan*. Dán oasi bajimus ulbmil lei gávdnat lohkanmetodihka mii heive mánáide geain lea sámegiella vuosttasgiellan ja geat leat ožžon vuodđuoahpu sámegillii, ja dán oasis deattuhuvvui dekodengálga. Prošeavttas leat guokte váldoulbmila:

- čohkket ja systematiseret sámegiela oahpaheddjiid álgolohkanoahpaheami vásáhusaid
- gávdnat lohkanmetodaid mat heivejit ohppiide geain lea sámegiella vuosttasgiellan

Dán oasi oasseulbmilat leat:

- addit oppalaš máhtu lohkanvugiin
- didolažžan dahkat geahččalanjoavkku (oahpaheddjiid) dain osiin sámegiela mat leat deatalaččat lohkanmetodihkkii
- konkretiseret ja geahččaladdat lohkanmetodalaš lohkananvugiid mas sámegielastruktuvra lea vuodđun
- árvoštallat ja ovddidit oahpponeavvuid ja sámegiela AÁBC-girjiid oppalaš lohkanohpaha máhtu vuodul ja dán máhtu vuodul mii lea earenoamáš sámegiela giellastruktuvrra birra.

5.3 ÁSAHUSAT JA OÐÐA MÁHTTU

5.3.1 Oahpaheddjiid gelbbolašvuohta

oahpa- headdjit	bargan	ovdal bargan álgoeahpuin	ovdaskuvlla- oahpaheaddjit	bargan	ovdal bargan álgoeahpuin
8	15 jagi	1	3	6 jagi	2
	9 jagi	1		8 jagi	2
	17 jagi	4		3 jagi	
	5 jagi				
	30 jagi	ollu háviid			
	20 jagi	4			
	4 jagi	4			

5.3.2 Prošeaktajoavkku beroštupmi

Buot oahpaheaddjit rámidit mo Sámediggi lea čađahan dán prošeavtta. Sii leat fágalaččat ožžon olu dieđuid ja sii barget dál diđolaččabut lohkan- ja čállinoahpa-hemiin. Oahpaheaddjit bivdojuvvujedje árvvoštallat iežaset beroštumi ja oassálastima dán barggus ovttá skála mielde mii lea 1-5 rádjái mas okta lea buoremus ja 5 heajumus. Njealjis árvvoštallet iežaset beroštumi ja oassálastima buoremus árvvuin, golmmas leat árvvoštallan fas 2-loguin, guovttis 3-loguin ja okta gii lea álgán prošeaktii mañimus lohkanbajis ii leat árvvoštallan iežas barggu dán oktavuodas. Go buohtastahtá álgo prošeavttaosiin, de oaidná ahte oahpaheaddjit dál árvvoštallet iežaset beroštumi ja oassálastima olu positiivaleabbo go ovddit háve. Dalle ii lean oktage árvvoštallan iežaset barggu 1-loguin ja okta lei árvvoštallan 4-loguin mii dán áigodagas ii oppa leat ge. Oahpaheaddjit galge maiddái árvvoštallat iežaset barggu semináraid gaskkas. Dás leat njealjis bidjan 1, golmmas 2, guovttis 3 ja okta ii leat árvvoštallan barggus. Buohtastahttin álgo prošeavttaosiin čájeha ahte beroštupmi ja oassálastin lea mealgat sturron. Álgooasis ii lean oktage árvvoštallan iežas barggu 1-loguin ja guovttis leigga bidjan 4 mii dál ii oppa leat ge.

Oppalaččat sáhtá dadjat ahte beroštupmi ja bargoarja leat sturron oahpaheddjiid gaskkas dán áigodagas álgoosi ektui.

5.3.3 Ohppiid gielladilálašvuotta

giella	II oasi árvvoštallan	I oasi árvvostallan	erohus
Sámeigiella lea váldogiella ruovttus ja lagašbirrasis	63	50	13 (26 %)⁴
Sámeigiella lea váldogiella ruovttus, muhto dárogiella lagašbirrasis	1	8	7 (85,4 %)
Sihke sáme- ja dárogiella leat váldogielat ruovttus ja sámeigiella lea váldogiella lagašbirrasis	19	24	4 (16.6 %)
Sihke sáme- ja dárogiella leat váldogielat ruovttus ja dárogiella lea váldogiella lagašbirrasis	4	14	10 (28,57 %)
Dárogiella lea váldogiella ruovttus ja sámeigiella lea váldogiella lagašbirrasis	4	1	3 (300 %)
Dárogiella lea váldogiella ruovttus ja lagašbirrasis	1	6	5 (83,33 %)
Eará gielladilálašvuodát (váhnemiin dárogiella, áhkus ja ádjás sámeigiella)	1	1	0 (0 %)
Oktiibuot	93	104	

Ii leat nu álki buohtastahttit, go okta oahpaheaddji ii leat deavdán árvvoštallanskovi. Soaitá dat dagahit erohusaid. Liikká lea miellagiddevaš geahččat loguid dán árvvoštallamis álgo prošeaktaoasis ektui. Ii leat várra nu ahte mánáid gielladilli lea rievdan nu dan maŋimus beannotjagis. Erohusat dáidet boahit das go oahpaheaddjit leat molšašuvvon, ja nu leat ođđa oahpaheaddjit árvvoštallan gielladili earaláhkái go dat ovddit oahpaheaddjit.

Dáid 93 ohppiid gaskkas leat badjelaš 3 % geat dárbbášedje earenoamáš heivehuvvon oahpaheami earenoamašpedagogalaš árvvoštallama mielde (álgo prošeaktaoasis ledje 9 %).

5.3.4 Fágalaš bargguid duođaštusat

Oppalaš dekodestrategiijat

Dás galge oahpaheaddjit čilget mo leat bargan iežaset luohkái dekodemiin. Jearaldahkii mo leat deattuhan kontekstii čadnojuvvon dekodestrategiijaid vástidit (oahpaheaddjit leat merken buot osiid maiguin leat bargan):

- 3 ahte sii leat ávkkástallan semantihkas

⁴ Rievdadus álgo árvvoštallama ektui

- 7 ahte sii leat ávkkástallan syntávssas
- 3 leat ávkkástallan pragmatihkas
- 1 ii leat leamaš dán oasi álggus mielde
- 2 eaba leat vástidan dán gažaldaga

Mo leat deattuhan konteakstafriddja dekodestrategiija, vástidit

- 7 ahte sii leat geavahan logográfalaš dekodestrategiija
- 7 ahte sii leat geavahan fonologalaš dekodestrategiija
- 6 ahte sii leat geavahan ortográfalaš dekodestrategiija
- 1 ii leat leamaš dán oasi álggus mielde

Gažaldahkii mo lea leamaš movttiidahttit ohppiid bargat dekodemiin vástidit

- 7 ahte lea leamaš álki oážžut ohppiid mielde
- 1 ahte eanaš oahppit ledje viššalat, muhto sii geain lei váttisvuohta, eai čájehan beroštumi
- 1 ii leat leamaš dán oasi álggus mielde
- 1 ii leat vástidan dán gažaldaga

Gráfema-/bustávabargu

Ođđaseamus dutkama mielde diehtit ahte lea mearrideaddji ahte bustáva ja vástideaddji jietnadat lea automatiserejuvvo ja ahte mánát ožžot olu syntesahárjehallamiid (Høien/Lundberg 2000).

Dát váikkuha man ortnegis bustávaoahppan lágiduvvo. Go árvoštallá bustávaoahppanortnega, de berre vuhtii váldit golbma ášši (Engen 2002):

1. Leat go bustávahámit sullalagaid, bustávahámiid visuella beali
2. Leat go bustávain sullasaš jietnadagat, auditivvalaččat sullalagaid
3. Syntesavejolašvuođat, go syntesa orru leamen mearrideaddji dagaldat

Vuosttas ja nubbi ášši dagahit ahte mánát sáhttet malssidit bustámaid, ja ná hehttejuvvo máná lohkanovdáneapmi jus bustáva- ja jietnadatassosiašovnnaproseassa bisána. Goalmát ášši gáibida olu syntesahárjehallamiid. Dalle berre daid bustámaid vuoruhit mat buvttihit olu sániid ja stávvaliid.

Dutkan čájeha ahte lea dárbbalaš ja mávssolaš ahte mánát nu jođánit go vejolaš geavahišgohtet iežaset ođđa bustávamáhtu dan várás go dat lea oahpahuuvvo, namalassii lohkat teavsttaid.

Mánáin lea dárbu oažžut doarvái syntesahárjehallamiid. Sis lea dárbu hárjehallamiidda čatnat oktii bustávaid sátnin (Engen 2002).

Jus syntesahárjehallamat leat nu mávssolaččat go ođđa dutkan čájeha, ja ahte lohkan lea dakkár doaibma gos ohcala oaivviliid, de šaddá maiddái deatalaš mo vuoruha go oahpahišgoahhtá bustávaid. Dalle lea áigumuš ráhkadit nu olu sániid go vejolaš nu árrat go vejolaš.

Oahpaheaddjit bivdojuvvojedje čilget maid gráfemaiguin sii álge ja manne sii válljejedje daiguin álgit:

- girjji mielde, álkida syntesabarggu: l-m-e-s-a-n-á-u-i-o
- girjji mielde, hámit eai leat sullalagaid, álkida syntesa barggu: E-L-M-U-S-Á-N-A-I-D
- girjji mielde E-L-M-Á-S-U-N-I-D-O
- álkida syntesabarggu: M-A-S-U-N-L-EA-Á-L-E-R-I-G
- álkida syntesabarggu: s-u-m-a-l-i-n-d-e
- girjji mielde, álkida syntesabarggu:l-e-a-i-n-s-u-m-d-o
- girjji mielde: E-L-M-Á-S-U-EA-N-A-I
- álkida syntesa barggu: m,a,s jna
- 2 eaba leat leamaš dán oasi álggus mielde

Vástádušat čájehit ahte eanaš oahpaheaddjit ákkastallet bustávaválljema syntesabargguin.

1. oah.	2. oah.	3. oah.	4. oah.	5. oah.	6. oah.	7. oah.	8. oah.	Oktiibuot
L	L	L	L	l	l	L		7
M	M	M	M	m	m	M	m	8
E	E	E	E	e	e	E		7
S	S	S	S	s	s	S	s	8
A	A		A	a	a	A	a	7
N	N	N	N	n	n	N		7
Á	Á	Á	Á			Á		5
U	U	U	U	u	u	U		7
I	I	I	I	i	i	I		7
O		O			o			3
	D	D		d	d			4
			R					1
			G					1
			LEA					1
						EA		1

Tabella čájeha ahte buot oahpaheaddjit geat leat vástidan leat välljen bustávid *l-m-e-s-n-u-i* daid álgo logi bustáva gaskkas. Das leat njeallje konsonántta ja golbma vokála. Oahpaheaddjit orrot välljen bustávid mat leat álkit mánáide dadjat ja gullat. Vásáhusat leat čájehan ahte vokalaidda lea oalle álki oappat. Kontinuánttaid *m-n-s* sáhtta oahppi “lávlu” go sáhtta doallat guhká dáid jietnadagaid. Sáhtta maiddái ráhkadišgoahhtit sániid dáiguin bustávaiguin, ja nu lea syntesabargu jođus go moadde bustáva leat oahppan omd.: *Mu-mun-mus, su-sus, mi-mis-min, nu, ui, elle-elles-elliin, ilus-iluin, unni, nisu jna.*

Fonologalaš dekodestrategiija

Oahpaheaddjit galge vástidit mo leat bargan fonologalaš dekodestrategiija.

- 9 leat bargan olu jietnadat- ja stávvaldásis
- 1 ii leat leamaš dán oasis mielde
- 4 leat bargan morfemadásis
- 8 leat geavahan syntesa lohkanohpahasas (4 álge syntesain go ledje oahpahan 2 gráfema, 1 go lei oahpahan 3 gráfema ja 1 go lei oahpahan 5 gráfema)
- 5 leat geavahan analysa lohkanohpahasas

Ortográfalaš dekodestrategiija

Ii oktage leat vástidan gažaldahkii ahte leat go sámegielas gráfemaovttastumit mat dávjá leat sániin, ja nu eai dieđusge sáhttan vástidit mo daid ovttastumiid leat geavahan ávkin lohkanohpahasas.

Oahpaheaddjit galge vástidit maid morfologalaš elementtaiguin sii álge.

	substantiivvat	pronomenat	vearbbat	suorggideamit	goallossánit	kongruansa
A	2	3	4		1	
Á	x	x	x	X	X	X
B	x		x	X		
C	5	3	4	6	1	2
Č	x	x	x	X	X	X
D	x	x	x		X	
Đ	x				X	
E					1	
F					1	
G					1	

Tabellás čájehit logut man ortnegis oahpaheaddjit leat bargan morfologalaš elementtaiguin. X čájeha ahte oahpaheaddjit leat bargan dáiguin áššiiguin, muhto eai mital man ortnegis sii leat

bargan. Ovcci oahpaheaddji leat bargan goallosániiguin, viđas daid gaskkas álge goallossániiguin.

Dasa lassin vástidit oahpaheaddjit ahte sii leat geavahan áiggi:

- ráhkadit sániid (8)
- ráhkadit goallosániid (7)
- ráhkadit odđa sániid dihto sánis (5)

Eará morfologalaš elementtaiguin maiguin oahpaheaddjit leat bargan:

- 8 leat geahčadan mo sátni rievdá iešguđetge loguid mielde
- 3 leat geahčadan mo sátni rievdá áiggiid mielde
- 5 leat ráhkadan teavsttaid maid leat geavahan morfologalaš bargguide
- 5 leat ráhkadan mitalan-, gažaldat- ja čuorvvoscealkagiid
- 1 leat ráhkadan mitalancealkagiid
- 6 leat bargagohtán riektačállimiin
- 1 lea bargagohtán riektačállimiin muhtin ohppiiguin
- 1 lea oahpahallan adjektívvaidd

Oahpaheaddjit galge čilget maid bargguidd mánát hálddašedje bures ja mat orro leamen váddásat:

- vearbasojaheapmi lei mánáid mielas álki
- goallossániid lei álki ráhkadit
- ii leat mihkkege mii lea orron leamaš erenoamáš váttis
- morfologalaš barggut ledje váddásat
- vearbasojaheapmi lei váttis danne go mánát eai dovdan sániid maid sojahedje
- suorggideapmi lei váttis (2)
- duppalkonsonanttat ledje váddásat

Lohkanmáhtu árvvoštallan

Oahpaheaddjit galge čilget mo leat árvvoštallat ohppiid lohkanmáhtu ovdáneami. Proševttas lei ráhkaduvvon dekodevárvoštallanskovvi maid oahpaheaddjit livčče galgan geavahit dássádit.

Okta oahpaheaddji lea geavahan dán skovi moatte háve iskat buot ohppiid ja okta čállá ahte son ii dieđe man skovis lea sáhka go ii leat oaidnán dan dekodevárvoštallanskovi. Earát eai leat geavahan dan skovi. Guovttis leaba geavahan skovi ohppiide geain ii leat leamaš dábálaš ovdáneapmi. Golmmas leat noteren go leat fuobmán ovdáneami, ja guovttis leaba noteren go eaba leat oaidnán ovdáneami. Gávccis leat iskan dávjá ohppiid lohkanmáhtu ja okta čállá ahte sus lea iežas skovvi masa merke maid oahppit máhttet/eai máhte. Son logaha ohppiid dávjá ja merke

lohkanmáhtu dan skovvá. Guovttis árvvoštalaiga ahte soai dovdbaba ohppiid nu bures ahte diehtiba maid sii máhttet ja nu eaba dárbbášan geavahit prošeavtta ráhkadan skovi.

Eará váikkuhusat

Oahpaheaddjit galge árvvoštallat vejolašvuoda oahppoávdnasiidda:

- 6 oahpaheaddji ožžo buot girjiid ja oahpponeavvuid mat leat sámegillii
- 1 oahpaheaddji árvvoštallá ahte skuvllas eai leat buot oahpponeavvut, muhto gávdnojit oalle muddui oahpponeavvut
- 1 oahpaheaddji čállá ahte skuvlla girjiid ja oahpponeavvuid lea váttis oažžut luohkkálatnjii danne go dat leat nu guhkkin eret dahje ahte eará luohkát geavahit daid

Dán prošeavtta geažil leat 4 ieža ráhkadan oalle olu oahpponeavvuid sámegillii nugo lohkanspealuid, iešguđetlágan lohkgirjiid, dataprográmmaid, koarttaid ja bargguid mat heivejit dáid ohppiide, sátnekoarttaid stávvaljuohkimiin, govain main leat stuora ja unnabustávat ja sánit, memory-koarttaid ja eaŋkalis teavsttaid čállon stávvaljuohkimiin.

5.4 LOAHPPA

Joavkoárvvoštallamis dán oasi maŋimuš bargosemináras deattuheadje oahpaheaddjit ahte prošeakta lea dahkan sin hui diđolažžan iežaset barggus. Sii dihtet dál maid sii barget ja manne sii dán barget. Sii leat duostan geavahišgoahit odđa oahpahanvugiid ja eai leat šat nu čadnon dárogielgirjiid jurddašepmái. Sii leat diđolaččabut jurddašišgoahitán sámegiela morfologiija ja man stuora erohus lea sámegiela ja dárogiela giellastruktuvrras.

Maiddá oahppit leat leamaš hui viššalat bargat go bargovuogit leat rievdan. Sii leat geavahan áiggi stoahkama bokte oahpahit mii lea fas dagahan ahte mánát leat movttegeabbot bargan.

Bargoseminárat leat movttiidahtán viidásit bargat. Deaivvadeimiin leat oahpaheaddjit beassan eará oahpaheddjiiguin ságastallat, gulaskuddat ja vásáhusaid lonuhit. Joavkobarggut deaivvadeimiin leat leamaš ávkkálaččat danne go sii dalle leat smiehttan mo teorijaid sáhtta fievrridit geavtlaš bargguide skuvllas.

Prošeakta lea mielddisbuktán ahte olu oahpaheaddjit leat movttiidahtán oahpponeavvuid ráhkadit. Váilevaš bealli lea ahte prošeaktaáigodagas eai leat beassan árvvoštallat daid oahpaneavvuid maid oahpaheaddjit leat ráhkadan, eai ge daid oahpponeavvuid/lohkangirjjiid maid leat geavahan dán áigodagas. Livččii lean ávkkálaš árvvoštallat daid mo dat heivejit daid bargovugiide maid oahpaheaddjit leat geavahan.

6 MO JOATKIT

Prošeavtta geavatláš doaibma lea dál beallemuttus. II-oassi prošeavttas lea čađahuvvon. Oahpaheaddjit árvoštallet ahte prošeakta lea sin dagahan hui diđolažžan mo sii barget álgooahpahasain, ja ahte prošeakta lea sin movttiidahtán ráhkadit oahpponeavvuid. Muhtin oasit dáid oahpaheddjiid ráhkadan oahpponeavvuiguin almmustuvvojit oahppoávnnasin maid buohkat sáhttet geavahit.

PP-bálvalusat leat leamaš unnán mielde II-oasis. Dasa lea okta čilgehus ahte dán oasi bargosemináraid fáttát leat eanaš leamen sámeziela giellaoahpalaš fáttát mat várra eai leat nu áigeovdilat PP-bálvalusaide main leat eanaš dárogielat bargit.

Prošeaktajoavku lea čađa gaskka oaidnán dárbbu oazžut skuvlajođiheddjiid aktiivvalaččat leat prošeavttas mielde, muhto dat ii leat lihkestuvvan. Dušše moatti skuvllas leat skuvlajođiheaddjit čájehan duođalaš beroštumi. Vásáhusat čájehit ahte prošeaktalihkestuvvan dávjá lea skuvlajođiheddjiid duohten. Doppe gos jođiheaddjit aktiivvalaččat dorjot skuvllabargguid, doppe lihkestuvvet barggut buorebut, ja doppe maiddá sáhtta álkit prošeaktabargguid vásáhusaid viidáseappot fievrridit skuvlla beaivválaš bargguide. Aiddo dat han lea dán prošeavtta áigumuš ahte dat gelbbolašvuotta maid prošeakta buktá, eallá viidáseappot skuvllas nu ahte ođđa oahpaheaddjit geat álget álgooahpahasain maiddá sáhttet atnit ávkki prošeavtta bohtosiin ja vásáhusain.

Prošeavtta álggaheami rájes lea leamaš jurdda ahte prošeavtta olis gálget álggahuvvot dutkan- ja ovddidanbarggut sámeziela álgooahpahasas. Dutkanbargu ferte čađahuvvot ovttas sámi dutkanberrasiguin, muhto ii leat vel lihkestuvvan ráhkadit dutkanprográmma dása.

Prošeavtta goalmmat ja maŋimuš oasi fáddá lea lohkanáddejupmi. Dán fáttáid lea biddjon bealgoalmmat jagi. Oppalaš ulbmiliin daddjo ahte dán oasis galgá ovddiduvvot metodihkka mii ovddida lohkanáddejumi go oahppit lohket sámeziel teavsttaid semmás go joatká bargguin viidáseappot automatiseret ohppiid dekodengálggaid.

GÁLDUT

Asmervik Sverre, Ogden Terje og Rygvold Anne Lise (red) 2001: Innføring i spesialpedagogikk, Oslo, Gyldendal akademisk.

Engen Liv 1999: Kartlegging av leseferdighet på småskoletrinnet og vurdering av faktorer som kan være av betydning for optimal leseutvikling.

Engen Liv 2002: Lærerens ABC Håndbok i lese- og skriveopplæring, Damm & Søn.

Høien og Lundberg (red) 1984: Leseferdighet og skapende lesning, Oslo, Universitetsforlaget.

Høien og Lundberg 2000: Dysleksi Fra teori til praksis, Gyldendal akademiske.

Idivuoma Lasse 1999: SÁMEGIEL LOHKANMETODIIKKA.

Skaathun Astrid 1992: Bokstavinnlæring, Metodisk opplegg for lærarar, NLU/Cappelen.

Gonagaslaš girko-, oahpahuš- ja dutkandepartementa. 1997: 10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplánat – Oahpahušláhka.

Sámediggi 2002: Prosjektbeskrivelse del II Samisk begynneropplæring med fokus på avkoding.

1. Miellidus: Lohkan ja čállin árvvoštallan

Namma:	Beaivi:	Luohkká:	Skuvla:	
Mii árvvoštallo?	Ovdáneapmi	Bisáneapmi	Eahpesihkar	Deattuhan
Hupmangiella: -gullanipmárdus -sátnečilgehusat -cealkkaráhkadeapmi -vitsastallan -bájuhit/geardut mitalusaid				
⁵ Fonologalaš lohkan: - ⁶ bustávat - ⁷ stávvalat -ovttastávvalsánit -guovttestávvalsánit -máנגgastávvalsánit -cealkkagat				
Ortográfalaš lohkan. Maid lohká jaskadit? ⁸ -bustávvaovttastumiid -vearbasojahemiid -vearbasuorggádusaid -substantiivasojahemiid -pronomeniid -eará				
Beroštupmi: -guldalit mitalusaid -mitalit - ⁹ lohkat -stoahkat ahte čállá - ¹⁰ čállit				
Čálalaš dássi ¹¹ :				

⁵) sániid ektui, kommentere leat go dat sánit maid logai
-fonologalaš álkis sánit (konsonánta-vokálaovttastumit)
-sánit main leat konsonántaovttastumit (konsonánta-konsonánta-vokála)
-lohká go sániid jietnadagaid vuodul?
-lohká go sániid stávvaliid vuodul?
-dovdá go sániid ollislaš govvan?

⁶) Guđiid bustávaid lohká nu ahte ii bisán?

⁷) Guđiid stávvaliid lohká jitnosit ja maid lohká jaskadit?

⁸ Leage konkrehtalaš ja čális mat bustávvakombinašuvnnat, sojaheamit dahje suorggideamit lohkkjuvvojit jietnadagaid haga/jaskadit. Fuomáš siskkáldas jietnadagaid - dávjá dego "jaskes bottut", muhto njálbmi lihkada".

⁹) lohkat bustávaid, sániid dahje mitalusaid.

¹⁰) čállit bustávaid, sániid ja mitalusaid

¹¹) riektačállin ja čállima njuovžilvuotta

2. Miiddus: Vurdering av avkodingsferdigheter

(Marit Petersen Oftedal) Skjemaet var til utprøving høsten 2001/vinteren 2002

Navn:		Klasse:	Dato:
Hva vurderes?	Framgang	Stagnasjon	I tvil
Talespråk: -lytteforståelse -ordforklaringer -lage setninger -fortelle vitser -gjenfortelle fortellinger			
¹² Fonologisk lesing: ¹³ -bokstaver ¹⁴ -stavelser -enstavelsesord -tostavelsesord -flerstavelsesord -setninger			
Lesing av ortografiske element. Hva leses uten lydering? ¹⁵ -bokstavkomb. -verbbøyninger i tid, person -avledninger av verb -substantivbøyn. i tall og kasus -pronomen -annet			
Motivasjon til å -lytte til fortellinger -fortelle ¹⁶ -lese -lekeskrive ¹⁷ -skrive			

Notater om detaljer ved observasjonen (se fotnotene):

¹² Når det gjelder ord, kommenter om de leste ordene er
- fonologisk enkle ord (konsonant-vokalkombinasjoner)
- ord med konsonantkombinasjoner (konsonant-konsonant-vokal)
- om ordene leses ved hjelp av lydering
- om ordene leses i stavelser
- om ordene kjennes igjen som helheter

¹³ Hvilke bokstaver leses uten nøling?

¹⁴ Hvilke stavelser leses med lydering og hvilke leses uten lydering?

¹⁵ Vær konkret og noter hvilke bokstavkombinasjoner, bøyninger eller avledninger som leses uten lydering. Vær obs. på indre lydering – ofte som ”stille pauser”, men med munnbevegelser.

¹⁶ Lese bokstaver, ord eller fortellinger

¹⁷ Skrive bokstaver, ord eller fortellinger

3. Miellodus: Bagadallanárvoštallan

- Oahpaheaddji deavdá skovi manná bagadallama, deattut danne dat mii lea dáhpáhuvván ovddit bagadallama rájes.
- Deavdde skovi nu ahte váilevaš cealkagiid dievasmahtát ja čuoččuhusaid manábeallái čálát “ovttaoavvilis”/ in ovttaoavvilis”.
- Skovi sáddet: Sámediggi – Oahpahasossodat, 9520 Guovdageaidnu

Skuvlla namma:

Beaivi:

Bagadallanfáddá:

Iežan árvoštallan:

- Mun lea ráhkkanan bagadallamii dán láhkái
- Mun lean leamaš aktiiva bagadallančoahkkimis go lean
- Eará kommentárat iežan rollas bagadallamis:

Bagadallan miellidisbuvttii

- Movttiidahtii viidásit bargat proševttas
- Munnje čielggai mo sáhtán bargat viidásit
: Áiggun joatkit
: Áiggun rievdadit
- Áiggun earenoamážit deattuhit

Ovttasbargu

- Skuvlahovdengoddi čájeha beroštumi go
: servet čoahkkimiidda
: jerret mot manná
: lámččet dili bargui
- Mot oahpaheaddji juohká dieduid proševttas
: skuvlahovdengoddái
: eará oahpaheddjjide
: váhnemiidda

Bargovuohki ja bohtosat

Proševtta álgoosi árvoštallan čájehii ahte lei dárbu geahččat mii dáhpáhuvvá bargosemináraid gaskkas ja mot dokumenteret ohppiid lohkanovdáneami. Veahkin dan bargui leat bagadallamat lasihuvvon. Loggačállin ja dárkunskovvi geavaheapmi deattuhuvvo čohkket vásáhusaid ja dokumenteret ovdáneami.

- Loggačállin lea oassi proševtta bargovuogis, ja
: mun oainnán ahte lea ávkkálaš čállit lokka danne go

: čálán lokka duollet dálle danne go
: in čále lokka danne go

- Mun geavahan dárkuskovi
: buot ohppiid/ muhtimiid/ soapmása kártet

: čohkket vásáhusaid lohkanovdáneami birra dáin surggiin ...

: danne go dárkuskovi lea álki geavahit ja lea geavatlaš veahkki čuovvut oahppi ovdáneami

: in geavat dárkuskovi danne go

Eará

4. Miellodus: Sámegeiel álgolohkanoahpahusa árvoštallan - II oassi

Oahpaheaddji

1. Makkár oahpaduogáš lea dus?
Oahpaheaddji ovdaskuvllaoahpaheaddji eará
2. Guhká leat bargan oahpaheaddjin?
3. Galle gearddi leat dus leamaš ovddasvástádus álgolohkanoahpahusas
sámegillii dárogillii

Oahpahandilálašvuohta

4. a) Galle oahppi leat prošeaktaluohkás?

b) Leat go oahppit mat eai gula prošeaktajovkui ?
Nuorabut Boarraseappot:
5. a) Galle diimmu vahkkui ledje 2. luohkás

b) Galle diimmu ledje eanet go okta oahpaheaddji prošeaktajoavkkus?

c) Galle diimmu leat 3. luohkás?

d) Galle diimmu leat eanet go okta oahpaheaddji prošeaktajoavkkus?
6. Galle oahppi gullet čuovvovaš giellajoavkkuide?

a) sámegiella lea váldogiella ruovttus ja lagašbirrasis

b) sámegiella lea váldogiella ruovttus, muhto dárogiella lea váldogiella lagašbirrasis

c) sihke sáme- ja dárogiella leat váldogielat ruovttus ja sámegiella váldogiella lagašbirrasis

d) sihke sáme- ja dárogiella leat váldogielat ruovttus ja dárogiella lea váldogiella lagašbirrasis

e) dárogiella lea váldogiella ruovttus ja sámegiella lea váldogiella lagašbirrasis

f) dárogiella lea váldogiella ruovttus ja lagašbirrasis

g) eará gielladilálašvuođat

7. a) Gallásis prošeavttajoavkku ohppiin lea dárbu carenoamáš heivehuvvon oahpaheapmái carenoamášpedagogalaš árvoštallama mielde
- b) Man lágan heiveheapmi lea leamaš dárbbášlaš?
8. Mo árvoštalat don prošeavttajoavku vejolašvuodaid oahppoávdnasiidda?
(Bija ruossa dasa mii du mielas heive buoremusat)
- a) Mii oažžut buot girjjiid ja oahpponeavvuid mat leat sámegillii
- b) Skuvla ii leat oastán sámegiel oahpponeavvuid, ja danne mis lea heajut válljenvejolašvuodát dan ektui mii lea gávdnamis
- c) Skuvlla girjjiid ja oahpponeavvuid lea váttis oažžut luohkkálatnjii danne go dat leat nu guhkin eret dahje eará luohkkát geavahit daid
- d) Mun in riehta dieđe mat girjjiid leat skuvllas dahje maid skuvla lea oastán
- e) Maid oahpponeavvodárbbuid lea dát prošeakta dagahan?
- f) Eará
-

Ruovttu ja skuvlla ovttasbargu

9. A) Mo du mielas lea váhnemiid beroštupmi skuvlaáššiid? (Bija ruossa dan válddahallamii mii heive buoremusat)
- a) Leat olu berošteaddji váhnemat geat dávjá váldet oktavuoda luohkkáohpaheddjiin ja skuvllain.
- b) Váhnemat beroštit, muhto ieža eai váldde nu dávjá oktavuoda oahpaheddjiin/skuvllain.
- c) Váhnemat eai oro berošteamen, omd eai boađe nu dávjá váhnenčoahkkimii, eai čuovvul ovttasbargošiehtadusaid jna .
- B) Makkár dieđuid leat don addán váhnemiidda prošeavtta birra?
- C) Mo leat váhnemat leamaš mielde/beroštan prošeavttabarggus?
- D) Eará válddahallamat

Oppalaš dekodestrategiijat

10. Mo leat don bargan dekodeimiin prošeaktaluohkás?

(Bija ruossa daidda evttohusaide maiguin don leat olu bargan, mat leat mihtilmasa du oahpahussii)

A) Mun lean deattuhan konstektii čadnojuvvon dekodestrategiijaid:

- a) Lean ávkkástallan semantihkas
- b) Lean ávkkástallan syntávssas
- c) Lean ávkkástallan pragmatihkas

B) Mun lean deattuhan kontekstafriddja dekodestrategiijaid

- a) Lean geavahan logográfalaš dekodestrategiija (oahpahan sátnegovaid)
- b) Lean geavahan fonologalaš dekodestrategiija
ollu-
(geavahan veahán duos ja dás)-
- c) Lean geavahan ortográfalaš dekodestrategiija
-ollu-
(geavahan veahán duos ja dás)

11. Mo lea leamaš movttiidahttit ohppiid bargat dekodemiin?

- a) lea leamaš álki oazžut ohppiid mielde
- b) oahppit ledje álggos hui viššalat, muhto johtilit dolke
- c) oahppit eai leat čájehan beroštumi
- d) eará

Gráfema-/bustávabargu

12. Makkár gráfemaiguin/bustávaguin álgget lohkan oahpaheami? Čále daid álgo logi gráfema

13. Manne välljejit dáid gráfemaid?

- a) girjiid mielde
- b) hámit eai leat sullalagaid
- c) jietnadagat eai leat lahkalagaid
- d) álkidit syntesabarggu

Fonologalaš dekodestrategiija

14. Mo leat bargan fonologalaš dekodestrategiijain?
- a) lean bargan olu jietnadatdásis
 - b) lean bargan olu stávvaldásis
 - c) lean bargan olu morfemadásis
 - d) lean geavahan syntesa lohkanohpus
 - e) galle gráfema oahpahit ovdal go álget syntesain?
 - f) lean geavahan analysa lohkanohpus
15. a) Mo lea progreshovdna leamaš?
- b) Barggus ii leat leamaš dihto progreshovdna. -----
16. Mo lea leamaš movttiidahttit ohppiid bargat fonologalaš dekodestrategiijain?
- a) lea leamaš álki oazžut ohppiid mielde
 - b) oahppit ledje álggos hui viššalat, muhto johtilit dolke -----
 - c) oahppit eai leat čájehan beroštumi -----
 - d) eará

Ortográfalaš dekodestrategiija

Morfologalaš ja syntávssalaš barggut

17. Mo leat bargan viidáseappot morfologalaš ja syntávssalaš didolašvuodain?
(merke daid evttohusaid maiguin don leat bargan nu olu ahte du mielas leat mihtilmasat)
- a) Leat go sámegeielas gráfemaovttastumit mat dávjá leat sániin? -----
 - b) Mo geavahit daid ovttastumiid lohkanohpahasas?
 - c) Makkár morfologalas elementtaiguin álget?
 - 1. substantiivvaiguin

- ovttaidloguin-
 - eanetloguin
 - kasusgehčosiin
2. pronomeniiguin
 - ovttaidloguin
 - guvttiidloguin
 - eanetloguin
 3. vearbbaiguin
 - persovnnain
 - loguin
 - áiggiin
 4. suorggideamiin
 5. goallasániiguin
 6. kongruensa bargguiguin
- d) mii leat geavahan áiggi ráhkadit sániid
 - e) mii lea geavahan áiggi goallosániid ráhkadit
 - f) mii leat geavahan áiggi ráhkadit ođđa sániid dihto sánis (suorggideamiin)
 - g) mii lea geahčadan mo sátni rievdá go mii hállat ovttá, guovtti dahje mángasa birra
 - h) mii lea geahčadan mo sátni rievda go hállat dan birra mii lea juo dáhpáhuvvan dahje mii áigu dáhpáhuvvat
 - i) mii lea ráhkadan teavsttaid maid leat geavahan morfologalaš bargguide
 - j) mii leat ráhkadan muitalancealkagiid, gažaldatcealkagiid ja cuorvvoscealkagiid
 - k) eará
18. Čilge maid bargguid mánát hálldašedje bures ja mat orro leamen váddásat?
- a) Mo lea progreshovdna leamaš?
 - b) Barggus ii leat leamaš dihto progreshovdna.

19. Mo lea leamaš movttiidahttit ohppiid bargat morfologalaš ja syntávssalaš diđolašvuodain?

- a) lea leamaš álki oazžut ohppiid mielde
- b) oahppit ledje álggos hui viššalat, muhto johtilit dolke
- c) oahppit eai leat čájehan beroštumi -----
- d) eará

Movttiidahttin dekodebargguide

20. Mo leat dainna bargan?

- a) oahppi muitala, oahpaheaddji čállá.
- b) movttiidahtán oahppi čállit
 - dieđuid váhnemiidda
 - muitolisttu I
 - klássaáviissa I
 - eará

21. Mo leat árvvoštallan ohppiid lohkanmáhtu ovdáneami?

(merke daid cealkagiid mat buoremusat heivejit)

- a) mun lean geavahan dekodebargguide buohkaide:
- b) mun lean geavahan dekodebargguide daidde ohppiide geain ii leat leamaš dábálaš ovdáneapmi
- c) mun noteren go fuobmán ovdáneami
- d) mun noteren go in oainne ovdáneami -
- e) mun iskkan dávjá ohppid lohkanmáhtu
- f) mun dovddan ohppiid nu bures ja dieđán maid sii máhttet
- g) eará árvvoštallanvuogit

Proseassaárvoštallan

22. Mo árvoštalat Sámedikki prošeaktačádaheami?

23. Mo árvoštalat iežat oassálastima ja beroštumi prošeaktabargui?

a) Mo árvoštalat iežat rolla prošeavttas?

b) Mo árvoštalat iežat bargoarjja bargoseminárain? Árvoštala skalas 1-5 mas 1 lea ealljárvohta ja 5 lea fuollameahttunvohta

--	--	--	--	--

c) Mo árvoštalat iežat barggu semináraid gaskka? Árvoštala skalas 1-5 mas 1 lea ealljárvohta ja 5 lea fuollameahttunvohta.

--	--	--	--	--

d) Makkár hehttehusaid deaividat barggus semináraid gaskka?

24. Mo leat don ožžon ávkki bagadallamis?

Oahpahusossodat/Oplæringsavdelingen
Bredbuktnesveien 50, 9520 Guovdageaidnu
Telefovdna 78 48 42 00
Telefákssa 78 48 42 42
www.samediggi.no